januari 1960
jaargang 15 - no. 1

DE NIEUWE STEM

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 1e van iedere maand onder redactie van: *voor Nederland:* N. A. Donkersloot / T. Haan / O. Noordenbos / Jan Romein / Ank Steenis, secretaresse / W. F. Wertheim / *voor Vlaanderen:* J. Kuypers.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling / Dr. J. J. Buskes / Mr. G. J. P. Cammelbeeck / J. B. Charles / Dr. B. Delfgaauw / Dr. P. Meertens / Dr. A. Romein-Verschoor / Th. van Tijn.

Uitg.: Boek- en handelsdrukkerij „Nimo", Monnickendam

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie, Ank Steenis, Cavaljéplein 128, Purmerend, tel. 0 2990-1438. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen, e.d. aan: Drukkerij „Nimo", Kerkstraat 48-50, Monnickendam, telefoon 0 2995-336, giro 256907.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11.50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België frs. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15.- resp. frs. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10.– en frs. 150.
Losse nummers *f* 1.50, resp. frs. 25.

Speciaal Kunstnummer (dubbelnummer) *f* 3,50, resp. frs. 55.

INHOUD:

Wim Gijsen, Gedicht ... 1
Jan Romein, Een derde kracht ... 3
C. Ch. Mout, Gedichten ... 10
Anthonie Donker, Gedicht ... 14
Hans Redeker, Het tijdruimtelijke in de kunst van onze eeuw 15
J. B. Charles, Honger ... 32
Katsumi Tanaka, Gedicht ... 34
Shigeharu Nakanó, Gedicht ... 35
Th. van Tijn, In afwachting der „zestigers" ... 36
Annie Romein-Verschoor, Kroniek van het proza ... 40
N. A. Donkersloot, „De Nieuwe Stem" in het Nederland van vijftien jaar geleden ... 48
A.D., De geduchte oordeelskracht van J. de Kadt ... 55
Kort Bestek ... 58
„De Nieuwe Stem" vijftien jaar ... 63

Wim Gijsen

BALLADE VAN DE DODELIJKE REGEN

Nergens was ik sterk genoeg om tot de goden te bidden
maar ik zag de wereld nooit ouder dan vandaag:
een grijsaard die overal te kort schiet.

daar waren hele volkeren
liggende aan de gezaghebbende bronnen
onder de bekoring der vooruitgang.
Zij hoereerden op zeer wetenschappelijke wijze
en de felpijlige zonen,
deze kinderen van ontucht
namen de wijk naar de ruimte.
Van hun ouders
kregen zij niets mee dan een handvol erts
— onherkenbaar — en bollen waarmee zij
de wereld van zichzelf konden bevrijden.

— desondanks — ieder volk had tovenaars
waarvan de oudsten zich in rimpels verscholen hielden
(onder hen heerste een groot gebrek aan haar)
en soms ontplofte een enkeling
in een stofwolk van duiven —
(later als loos sprookje uitgegeven
deed hij zijn werk opnieuw en stierf niet meer)

Wie redde hen van zichzelf?
Niemand.
In de huizen
maakten de vrouwen zich bleker dan voorheen,
soms betrad een wolf de voorsteden
en vluchtte. Dat was al.
Kantoren sloten feilloos om vijf uur.

Eerst toen enkele boeren stierven
— buikloop — een ziekte in het gras?
kwam er een lichte verwarring, de rode vuren
in de hemel schokten vaker. Men mompelde,

zonen die hun ouders vervloekten,
uit eertijds betrouwbare bronnen
welde een tijdlang niets dan brak water.

Daarop bevestigden omroepers in dorpen en steden
dat het water steeg — later bleek
dat velen hun huid reeds hadden verlaten
hoewel het water nimmer
de grenzen van het toelaatbare had overschreden —.

(Nog weken regende het langdurig)

Nadien werd het drukkend warm, af en toe vond men
kleine hoeveelheden geraspt glas in het zand
en verweg hielden hele steden zich slapende
omdat het licht was uitgevallen.
Langs de koudere zeeën echter bleef het kalm,
tovenaars begaven zich geruststellend onder de
menigten
er werden geheel gave babies vertoond en ook
vervalste kaarten met een mooi laag sterftecijfer.

Tot dat de zomer kwam
op de fietspaden en voorts overal
lagen nu veelvuldig kleine verbrande dieren,
wandelaars ontbladerden plotseling als bomen
kinderen ruilden vingers tegen snoepgoed
en men vond stemmen die van niemand waren.
Nog later sloot men zich in kamers op
en pleegde zelfmoord, bad met andermans handen.
Op vrijdag
tien minuten na drieën
sloop een hete wind door de steden
straten en pleinen
werden plotseling weer opvouwbaar.

Er heerste stilte als een zeer scherp mes.

Jan Romein

EEN DERDE KRACHT[1]

Wanneer men de resultaten van de geheime conferentie, gehouden tijdens het laatste weekeinde van de zonnige septembermaand van 1959 in één zin wil samenvatten, kan men zeggen, dat de leiders van de twee grootste tot nog toe in de geschiedenis bekende federaties het erover eens zijn geworden, dat ontwapening het belangrijkste vraagstuk van deze tijd is. Men kan dit ook beamen, zonder het in alle andere opzichten met hen eens te zijn.

Het vraagstuk van oorlog of vrede is inderdaad brandend gebleven voor de mensheid sinds het ontslagnemen van de Duitse kanselier Von Bülow, nu net een halve eeuw geleden, die zich hoe langer hoe minder met de starre maritieme politiek van zijn keizer en Von Tirpitz kon verenigen, om slechts één van de vele voortekenen van de eerste wereldoorlog te noemen.

Het probleem werd nog urgenter vlak voor de tweede wereldoorlog. Velen zijn geneigd de hedendaagse politieke situatie te vergelijken met de tijd van het hoogtepunt van Hitlers macht, alleen vervangt men dan het Duitse Rijk als bedreiger door de Sowjet-Unie. Maar dit standpunt is al te simpel. Het fundamentele verschil werd onlangs nog eens onder woorden gebracht door Walter Lipmann in een van zijn artikelen, ter ere van zijn eigen zeventigste verjaardag: „Want Hitlers doel kon alleen door militaire verovering bereikt worden. De doeleinden van de Sowjets . . .kunnen onmogelijk bereikt worden, indien er oorlog zou zijn."

Hoe waar dit ook moge zijn, dit wil niet zeggen, dat het gevaar van een oorlog — en dan een nog veel vernietigendere dan de voorafgaande — is geweken, dat er „peace for our time" zou zijn, zoals Chamberlain dacht na München. Want het verschil tussen de economische systemen van de twee belangrijkste wereldmachten blijft. En hoezeer men, op zichzelf te-

recht, ook kan betogen dat dit geen reden tot oorlog *behoeft* te zijn, het verschil verdwijnt daarmee niet, en heeft zijn konsekwenties.

Dit beeld is slechts het omgekeerde van dat wat Duitsland in de dertiger jaren te zien gaf. Hitler kon immers de werkloosheid alleen opheffen door de wapenproductie te verdubbelen en zelfs ten koste van alles te verdrievoudigen.

Het lijkt dan ook niet waarschijnlijk, dat men in de V.S. in staat zal zijn te ontwapenen, zelfs wanneer de noodzaak daarvan wordt ingezien. Natuurlijk zal ook de U.S.S.R. evenmin tot ontwapening overgaan, wanneer in de V.S. haar voorbeeld niet gevolgd wordt. Daardoor blijft het gevaar van oorlog bestaan en dat betekent automatische en totale oorlog. Want de geschiedenis heeft in ieder geval geleerd, dat het maken van wapens een stimulans is voor het gebruiken ervan, wanneer dit nodig is, of alleen maar nodig lijkt.

Wanneer U in de volgende pagina's dan ook een pleidooi vindt voor de neutraliteit van Europa in de koude oorlog tussen de V.S. en de U.S.S.R. is dit vooral om een bijdrage tot oplossing van het probleem: oorlog of vrede te leveren.

Uit wat hierboven gezegd is volgt niet, dat wij pleiten voor een directe en totale ontwapening in een neutraal Europa, maar wij pleiten voor een zodanige verandering van de Europese economie, dat het mogelijk zal worden tot ontwapening over te gaan zonder daardoor werkloosheid op grote schaal te veroorzaken, met andere woorden, voor een socialistische economie in Europa. Dit lijkt op dit ogenblik een onwaarschijnlijke ontwikkeling, maar zij is in ieder geval uitvoerbaarder hier dan in de V.S. Het lijkt ons te meer wenselijk, zo niet noodzakelijk, omdat wij ook een ander feit onder ogen moeten zien, dat te vaak vergeten wordt, n.l. de op gevaarlijke wijze groeiende kloof tussen de industrieel ontwikkelde landen en de niet-geïndustrialiseerde. Dit feit staat weliswaar niet direct in verband met de zogenaamde koude oorlog, maar het is er toch zeer nauw mee verbonden. Dit is overigens wel bekend aan diegenen, die de interna-

tionale betrekkingen op de voet volgen. Bovendien zou deze kloof op zichzelf reeds een potentiële oorzaak voor een oorlog kunnen zijn.

Bij deze kloof staan de V.S., de U.S.S.R. en Europa aan de ene kant van het „stalen gordijn"; Azië, Afrika en Latijns Amerika aan de andere kant, waarbij China en India nog slechts het begin van een uitzondering vormen.

De kloof moet overbrugd worden en dit kan alleen door financiële en technische hulp van buiten, omdat de industrialisatie van de onderontwikkelde gebieden waarschijnlijk niet zo georganiseerd kan worden als dit door de revolutionaire Russische en Chinese regeringen is gedaan. Want niet-communistische regiems kunnen zich zelf niet dezelfde druk op de magen van hun onderdanen veroorloven, zonder de kans te lopen opgeblazen te worden!

De noodzaak van een dergelijke hulp wordt reeds lang erkend. Ik zou mijn ergste vijand niet toewensen om de bibliotheek uit te lezen die gevuld is met boeken, brochures en artikelen over dit onderwerp. In deze mateloze hoeveelheid literatuur echter schuilt juist het zwakke punt. Er is veel meer hulp op papier dan in werkelijkheid geboden en niettegenstaande vele ernstige pogingen blijkt het probleem zo moeilijk op te lossen, dat er vaak op onjuiste wijze hulp geboden wordt. Nog steeds lijkt de door het Westen geboden hulp te vaak op het oude kolonialisme in die zin dat het in de eerste plaats om export van kapitaal en exploitatie van grondstoffen door dat kapitaal te doen lijkt.

Het gaat echter in wezen om de industrialisatie van de onderontwikkelde landen en deze zou zó uitgevoerd moeten worden, dat zij de extreme armoede van de Afrikaanse en Aziatische massa's zou opheffen. Men moet deze armoede uit eigen waarneming kennen en daar slechts weinigen deze kennis bezitten, beseffen ook die Europeanen en Amerikanen, die in het algemeen toch niet onverschillig zijn voor het lot van hun medemensen, de omvang en volstrektheid van deze armoede niet.

Als voorbeeld van de geweldige kapitalen, die nodig zullen zijn, willen wij India nemen. Haar derde vijf-jarenplan, dat in april 1961 in werking zal treden, vereist een investeringskapitaal, dat volgens voorlopige berekeningen ongeveer 7,500 millioen pond sterling bedraagt, waarvan tenminste de helft uit het buitenland moet komen, omdat India, ondanks zijn 400 millioen inwoners slechts de helft kan opbrengen. Dit vooruitzicht is niet schitterend en wordt dat nog minder, wanneer wij voor ogen houden, dat volgens in Calcutta gepubliceerde cijfers de V.S. sinds de onafhankelijkheid van India, dus in de afgelopen twaalf jaar, 2000 millioen dollar gegeven hebben. Dit is niet alleen slechts één vijftiende van het kapitaal, dat in de jaren 1969-75 nodig zal zijn, maar bovendien werd de helft ervan gebruikt om voedsel te kopen en niet om de productie te bevorderen. En de andere helft werd dan nog gedeeltelijk aan militaire doeleinden besteed.

Wat heeft dit duister toekomstbeeld van het onderontwikkelde deel van de wereld — en dat is het grootste deel — te maken met het probleem van een eventuele Europese neutraliteit, die toch ons onderwerp is? Meer dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. Immers neutraliteit van Europa alleen is niet voldoende. Zij dient ons inziens verbonden te worden met de neutraliteit, waarnaar de meeste nieuwe staten streven, die na de tweede wereldoorlog ontstaan zijn. Hulp van buiten is hun natuurlijk zeer welkom, maar op voorwaarde, dat het hun uiterst lichtgeraakte nationale gevoelens niet kwetst. Feitelijk vrezen zij zowel de V.S. als de U.S.S.R. „et dona ferentes", gelijk eens de Trojaanse priester Laokoön de Grieken. Zij kunnen er nooit helemaal zeker van zijn, dat zij niet het Trojaanse paard binnen hun muren zullen halen, wanneer zij hulp aanvaarden van een van de twee super mogendheden. Op dit punt blijken zo totaal verschillend geäarde en geöriënteerde staatslieden als Nehru, Sukarno en Nasser eender te denken.

De schrijver herinnert zich een conferentie, die kort na de tweede wereldoorlog in Amsterdam gehouden werd en die georganiseerd was door het toen ten on-

zent bestaande comitee voor actieve democratie. Een van de sprekers pleitte toen al voor Europese neutraliteit in de koude oorlog, die destijds zijn eerste kille schaduwen begon te werpen. Maar zijn stem was die eens roependen in de woestijn. Hij werd door sommigen bestreden, die in naam van bijna alle aanwezenden zeiden, dat Europa te zwak was voor zo'n positie. Neutraliteit, zeiden zij terecht, kan nooit krachtdadig zijn zonder een reële macht achter zich, laat staan dat een neutraal Europa op een of andere wijze de positie van scheidsrechter kan innemen. Niemand viel het in, dat eens het ogenblik zou kunnen komen voor een derde kracht, bestaande niet alleen uit Europa, maar uit Europa samen met in potentie machtige staten in drie andere continenten, en dat kon in dat tijdsgewricht ook nog niet, eenvoudig omdat deze staten toen nog niet bestonden.

Maar nu is de situatie in twee opzichten veranderd. Europa, hoewel minder machtig en invloedrijk dan het vóór de tweede wereldoorlog nog was en onvergelijkelijk minder machtig dan voor de eerste, is toch niet zó zwak meer als vlak na de tweede wereldoorlog. Bovendien zijn er nu een aantal staten, die, even machteloos als Europa zelf op militair gebied, in getalsterkte en invloed in U.N.O. en in hun vastberadenheid om hun onafhankelijkheid te bewaren, zeer zeker gewicht in de schaal leggen.

Sprekende over Europa bedoelen wij niet klein-Europa of het Europa van de zes, zeven of welk ander getal dan ook, maar geheel Europa, van Ierland tot de Oost-grens van Polen en van de noordkaap tot Creta. Op het eerste gezicht lijkt dit een tamelijk onwezenlijk idee; de lezer zal van mening zijn, dat het ondenkbaar is, dat de Sowjet-Unie ooit de Oost-Europese staten neutraal zal laten zijn. Maar daar ben ik niet zo zeker van. Wanneer dit grote, echte Europa werkelijk neutraal zal zijn, kan de Sowjet-Unie daar niets tegen hebben, want zij heeft dan niets meer te vrezen van het Westen. Het is zo te zeggen alleen maar de politieke aanvulling van het militaire neutralisme van het Rapacki-plan. Een neutraal Duitsland is beter dan

een verdeeld Duitsland, waarvan het Westelijk deel verre van neutraal is.

De voornaamste bestaansreden van de derde macht, als boven uiteengezet zal zijn de vrede te bewaren. Mocht toevallig een oorlog tussen de V.S. en de U.S.S.R. dreigen — want ik geloof niet en heb nooit geloofd dat een van beide opzettelijk oorlog wil voeren — dan zou deze derde macht zeggen: Pas op, als jullie oorlog gaan voeren, doen wij niet mee, wat jullie voorwendselen ook zijn.

Maar naast de hoofdreden is er nog een van nauwelijks minder belang: de mogelijkheid van neutrale hulp aan Aziatische en Afrikaanse staten. Van een neutraal Europa kunnen zij aannemen, wat zij slechts aarzelend van een van de twee grote machten zullen accepteren, omdat zij noch militaire noch politieke invloed van een neutraal Europa te duchten hebben. Als de Europese beschaving werkelijk zo vitaal is als sommigen geloven — en ik hoop dat zij dat is, — kan dit het beste op deze wijze bewezen worden.

Moge ik nog even recapituleren: Mijn antwoord op de vraag mij door de redacteuren van Western World gesteld, of ik voor het neutraliseren van Europa ben en waarom, is het volgende: Als neutraliteit wordt gedefinieerd als vrijheid van handelen zowel ten opzichte van de V.S. als van de U.S.S.R. ben ik er voor. En ik ben er voor, ten eerste omdat het een mogelijkheid zou kunnen scheppen om ons hele continent te verenigen en in de tweede plaats omdat neutraliteit van dit verenigde Europa een grotere mogelijkheid biedt voor economische verandering in socialistische zin, in de derde plaats omdat dit socialistische Europa voor een groot gedeelte kan ontwapenen, in de vierde plaats omdat ontwapening het Europa mogelijk zal maken om financiële en technische steun te geven aan de onderontwikkelde landen op een wijze, die niet geheel buiten de proporties van hun behoefte ligt; en tenslotte omdat het blok van neutrale staten, gevormd door Europese en niet-Europese staten sterk genoeg zal zijn om vrede af te dwingen wanneer, tegen de verwachtingen in, het duisterste uur voor de mensheid

zou aanbreken.

De schrijver vreest tenslotte twee dingen: Ten eerste, dat hij niet in de pas loopt met de heersende meningen in de Westelijke en Oostelijke wereld. Hij vindt dat niet zo erg, hij heeft nooit in de pas gelopen. Ten tweede, dat vele lezers zijn mening zullen afwijzen, niet zozeer, omdat zij het er niet mee eens zijn, als wel omdat zij de zijne als een utopie beschouwen. Volgens onze ervaring werkt niets zo irriterend dan een als een utopie beschouwde mening, veel meer dan een die men gewoonweg fout kan vinden. De schrijver veroorlooft zich deze keer om een passage van hemzelf te citeren, die hij gedurende de donkerste dagen van de laatste oorlog schreef en die hij nu als nog even waar beschouwt als toen: „Alle grote politieke visies zijn een noodzakelijk mensel van realisme en utopisme, van wat is en zou moeten zijn."

Er is niet veel kennis van de geschiedenis voor nodig om dit te bewijzen en een paar voorbeelden zullen zelfs de hardste „realist" overtuigen. Allereerst het Christendom. Zelfs de meest overtuigde Christen kan niet ontkennen, dat de kerstening der gehele wereld een utopie is. Maar aan de andere kant kunnen zelfs zijn grootste tegenstanders zijn grote invloed op de geschiedenis niet ontkennen. Hetzelfde kan gezegd worden van het liberale idee van de „harmonie der belangen" of van de ideale staat waarvan Marx' aanhangers droomden. Al deze utopische gedachten en vele andere doelden en doelen op wat zou moeten zijn zonder daarbij te negeren, wat was en wat is en zo doende beïnvloeden zij op grote, ja bijwijlen zelfs op beslissende schaal de bestaande werkelijkheid.

Wij leven in een wereld, waarin de mensheid realiteiten van spookachtige dimensies hanteert. In zo'n wereld is het van het grootste belang het ware karakter van het dialectische tegendeel der realiteit te erkennen en te onderstrepen: de utopie.

1 Dit artikel is op verzoek van de redactie van „Western World" en „Occident" geschreven en hier met haar toestemming in het Nederlands gepubliceerd. De vertaling uit het Engels is van Rena Mansfeld.

C. Ch. Mout

LEVEN

Wij leven
de dood
als dingen
in de zon
naast de schaduw
van de altijd groene
kale bomen.
De kinderen gaan door met spelen.

II

Vandaag
ben ik
uit een lange grijze
stalen kast
gebarsten
om te leven.

III

De neger-zwarte man
met zijn rode lippen
beledigt
het schema
van de anderen
door zijn ritme.

DROMEN

's Avonds in bed
— de gordijnen gesloten
de lampen uit —
ontsteek ik de projector
van mijn dromen
en op de witte muren
van het duister
— sterrenloze wolken-avond
de maan is al naar huis gegaan —
dat rondom mij staat
— zacht-vijandig om mij heen gebogen —
projecteer ik
herinnering en fantasie
mijzelf.

Voor mijn raam
speelt een meisje
met het speelgoed
van haar jeugd.
Herinneringen glijden
zacht als een wollen-beer
door mijn handen.

DE AMSTERDAMSE DAM

De stenen vrijheid staat
— Auto's trams verkeersagent
één bier kranslegging
plechtige muziek —
als een op gister afgestemde radio
in het hart van het leven.

Recht omhoog staat de vrijheid.

Hoe lang?

AVOND AAN DE AMSTEL

De avond ligt in het water
aan mijn voeten
het leven glijdt voorbij
naar waar de boeren slapen
trams staan
nutteloos tussen slapen en waken
in de remise
de bomen denken
aan het licht.

water
de brug
mensen voeren hun lichten
van en naar hun leven
en hopen
op het licht van morgen.

Anthonie Donker

DAG EZEL

O bitterheid bij dage,
O lieflijkheid bij nacht.
Na honderdvoudig jagen
weer tot zichzelf gebracht.

Het kort geding der zaken,
de twist der telefoon.
— Maar het weer thuis geraken,
de vrede metterwoon.

Het knarsen van de remmen,
hun gierend overstag.
— Maar het zachtmoedig zwemmen
in wateren van haar lach.

De in brief verhulde vragen,
het naakte telegram.
— Maar na de natte vlagen
het spelen van de vlam.

Trillend in iedre vezel
van al waar men voor vocht.
— Waarvoor, waarvoor dan, ezel?
Aan het eind begint de tocht.

Hans Redeker

HET TIJDRUIMTELIJKE IN DE KUNST VAN ONZE EEUW

*Phaenomenologische verkenningen**

Verantwoording

Dat tijd en ruimte tot de kernproblemen van het wijsgerig denken behoren werd in de loop der eeuwen voor velen uitgesproken of in praktijk gebracht maar is juist in onze eigen tijd hoogst markant en radikaal uitgewerkt binnen de filosofische stroming, die onder de trefwoorden phaenomenologie, filosofische anthropologie en existentialisme bekend heid kreeg en ingang vond[1]. Kenmerkend daarvoor is enerzijds de centrale plaats van de tijd, al gaan niet allen zover als de ontoloog Heidegger voor wie de tijd de sleutel tot de vraag naar het zijn kon bieden, anderzijds het feit, dat de meest fundamentele verschijningsvormen van ruimte en tijd hier worden gezocht in het vóórtheoretische en alledaagse, als een temporaliteit en een ruimtelijkheid, die door heel ons leven en beleven heen aanwezig zijn: voorwaarden voor elke mogelijkheid, over zoiets als tijd en ruimte, over ruimte-voorstellingen en modellen of tijd-ruimtelijke theorieën te spreken of te denken.

Tegelijk zien wij in onze eeuw ingrijpende veranderingen op artistiek gebied, die voor een belangrijk deel (bij de beeldende kunsten en de muziek duidelijker dan bij lyriek of drama) begrepen kunnen worden als wijzigingen in onze elementaire verhouding tot tijd en ruimte. Vrij van de problematiek, die bijvoorbeeld tot de relativiteitstheorie leidde, betreffen zij juist temporaliteit en ruimtelijkheid, zoals deze door de genoemde stroming worden benaderd. Zij hebben bovendien vaak een verrassende verwantschap met de opvattingen omtrent de mens, die ons in deze filosofieën als het specifieke of „eigentijdse" tegemoet treden. Het doel van mijn verkenningen is daarom een poging

(voor zover nog niet door anderen ondernomen), wat impliciet in deze kunstontwikkeling gebeurt expliciet uit deze filosofieën te verhelderen, omgekeerd aspekten van deze filosofie aan contemporaine maar onafhankelijk van dit denken opgekomen niet-theoretische uitingen zichtbaar te maken.

Uit noodzaak van beknoptheid blijven citaten en namen, maar ook vergelijkingen en discussies met andere stelsels, scholen en standpunten (met name de uit mathematica en theoretische physica ontwikkelde theorieën) tot een minimum beperkt of ontbreken zij. Vaak moest de filosofische fundering en analyse, die over geldigheid en betekenis der inzichten beslist, wijken voor een samenvatting der resultaten, als was filosofie iets anders dan het filosoferen zelf — het minst schadelijk waar het niet gaat om filosofische kritiek maar, kultuurhistorisch, om een vergelijking tussen twee symbolische vormen, waarin de mens van eigen tijd zich uitspreekt. Terminologische verschillen, slechts gedeeltelijk door verschil in inzicht gedekt, dwongen tot een keuze. Ter wille van de eenvoud blijven de termen ruimte en tijd gehandhaafd, al zou het juister zijn van „temporaliteit" en „ruimtelijkheid" te spreken om aan te geven dat het geen los van ons bestaande, afzonderlijke entiteiten betreft maar veeleer dimensies van onze eigen kernstruktuur en van ons menselijk bestaan[2]. En onvermijdelijk als het afzonderlijk beschouwen of noemen van ruimte en tijd kan zijn, mag het niet doen vergeten, dat deze afzonderlijkheid een fiktie is en tijd en ruimte hier een spatio-temporele eenheid vormen, waarbij alle modi en verschijningsvormen van het ene onverbrekelijk met modi van het andere zijn verbonden. Er is geen ruimtelijk aspect van de mens waaraan de tijd niet deel heeft en er is slechts problematisch (erfenis van Kant's „innere Sinn" als onruimtelijk), een gebied van temporaliteit, waaraan het ruimtelijke ontbreekt.

Deze bladzijden vervullen reeds hun taak, wanneer zij uitgangspunt konden zijn voor verdere discussie. Kunnen de belangrijkste kunsthistorische beslissingen begrepen worden als verandering in onze houding te-

genover het tijdruimtelijke? Zijn „het primaat van de tijd", het „anti-chosisme", het accent op het leven als handelen, op het zich transcenderen naar toekomst en wereld, op de opengebroken, ongeborgen mens, op vrijheid en mogelijkheid en andere kenmerken van het „existentialistische" ook kenmerkend voor de schilderkunst of plastiek van onze eeuw? Is de leer der door ons lichaam geconstitueerde ruimtelijkheid tevens verhelderend voor de ruimtelijkheid in de moderne schilderkunst en de verschillen met het voorafgegane perspektivisme? Of voor de plastiek der open ruimte? Bij dat alles is uiteraard geen plaats voor een intellektuele pedanterie, die de kunstenaar bij zijn werk komt storen of de wet voorschrijven. Tegelijk moet alles vermeden worden, wat niet impliciet in het kunstwerk zelf aantoonbaar aanwezig is.

I

Vaak wordt de existentie-filosofie voorgesteld als een door levensproblematiek gedreven reaktie op de, vooral Neo-Kantiaanse, verschraling der wijsbegeerte tot kennistheorie, methodologie en logica, waarbij het verwijt voor het grijpen ligt, dat het hier om een soort onhelder impressionisme zou gaan, een alle methodische tucht ontberende beschrijvingskunst. In plaats daarvan zou men historisch met meer recht, wat de aanzet bij Husserl's Logische Untersuchungen betreft, en met meer begrip voor de beslissende en fundamentele problematiek, in het existentialisme een rarikalisering en verdere consequentie kunnen zien van wat als kritisch filosoferen, als een filosofische zelfbewustwording van het bewustzijn sinds Descartes en door Kant heen tot in het neo-Kantianisme de hoofdstroming van het moderne filosoferen is geweest: een introspektieve bewustzijnsfilosofie, waarin de mens uit het tijdvak van natuurwetenschap en psychologie 't verloren geloof in een puur redenerende metaphysica tracht om te zetten in een zich rekenschap geven van de grenzen van zijn weten, de geldigheid en betekenis van zijn begrippen en kategorieën, zijn ethische kriteria of esthetische ervaringen.

Gaat men er van uit, dat het bewustzijn slechts bestaat in de activiteit, het zich voltrekken van bewustzijnservaringen zelf en dat een bewustzijnsfilosofie die het kritisch uitgangspunt zo scherp mogelijk wil stellen voorlopig af moet zien van alle reeds gespecialiseerde en ontwikkelde begrippen en methoden van kennis en wetenschap, omdat daarin het elementaire probleem reeds is overgeslagen, dan zal men ook filosoferend zo radicaal mogelijk moeten terugkeren tot de telkens concrete mens als subject van filosofische bezinning in zijn telkens concrete situatie en tot een „bewustzijn" dat alle mogelijkheden van ervaring, beleving, waarneming, streven, liefhebben of zich herinneren als evenzovele elementaire houdingen omvat.

Wat als bewustzijnsfilosofie of kennistheorie begon gaat aldus onverbiddelijk over in wat men in meest ruime zin philosophische anthropologie mag noemen, maar nu als een „met'anthropologie" in de zin van Scheler, een transcendentalisme à la Kant maar nu van elke binding aan een bepaalde wetenschap ontdaan, een „prima philosophia", maar nu als een filosofie van de mens in zijn handelingen en ervaringen, waarin hij is en waarmee hij buiten zich treedt.

Is het bewustzijn in al zijn gerichtheden en houdingen zelf deze relatie, dan kan het subject daarvan geen bewustzijn meer zijn, geen „Bewusstsein überhaupt", geen absoluut Ik. Aan de subjectzijde komt de complete mens, zijn lichamelijkheid inbegrepen, wat object was wordt nu de telkens in een levenssituatie concreet geworden, door al zijn houdingen en intenties geopende én geconstitueerde wereld. Mens en wereld worden twee polen van het éne relationele zijn, waarbij de mens zelf tevens tot deze wereld behoort, voor zover hij een specifiek-menselijke verhouding tot zichzelf bezit. Zijn existentie, zijn er-zijn, existeren, wordt tot het kernprobleem van filosofische verheldering, vullt zich met heel de rijkdom van wat het verbum leven omvat.

Een levensfilosofie ontstaan (in ruime maar wezenlijke zin en niet met vitalisme te verwarren), als een filosofische verheldering van de meest elementaire

problemen, waarvoor de mens zich op grond van zijn menselijke struktuur ziet geplaatst, maar tegelijk een filosofie die daarin zelf slechts de enige grondslag kan vinden voor wat met kennistheorie en wetenschapsleer eigenlijk wordt bedoeld.[3]

II

Wat met bewustzijnsleer der intentionaliteit en de daaruit ontwikkelde methode der phaenomenologische „Wesensschau" begon, groeide aldus uit tot een complex van existentiële en anthropologische filosofieën, waarvan de ondanks alle onderlinge verschillen en discussies toch sterk verwante grondinzichten inmiddels door een uitvoerige literatuur vakfilosofisch of populair, in detail of samenvatting, als echt filosoferen of als „levensbeschouwelijk" extract, bekend zijn geworden. Hier gaat het er slechts om, in het kort de gezichtspunten en facetten naar voren te brengen, die voor ons onderwerp van betekenis zijn. Zij laten zich bij de geboden beknoptheid als volgt samenvatten:

a. Kenmerkend voor deze visie is, dat zij de mens niet ziet als een ding met eigenschappen, een substantie met attributen, dat ook nog bestaat, handelt en verandert maar, in filosofische reflexie opgezocht, als een subject, waarvan het bestaan activiteit is (ook bewustzijn is „Akt"), dat in zijn handelingen „is" en dat zich in zijn handelingen verandert. De mens coïncideert met wat hij van zijn leven maakt en zijn substantie is hoogstens zijn gehele levensloop van geboorte tot dood, telkens veranderend, nimmer afgesloten en bepaald tot het levenseinde. Algemener geformuleerd: de mens verschijnt ons hier als open en dynamisch, bestaan is daad en keuze, de mens en zijn leven zijn zo nauw mogelijk op elkaar betrokken. De vrijheid, als Leitmotiv ook van dit filosoferen, is slechts een ander woord voor wezensvervulling, die aan de daden een hogere noodzaak verleent: coïncidentie van de mens met zichzelf en met zijn daden, die sterker dan in de vervreemding „van hemzelf" zijn en naar hemzelf transparant worden.

b. Het leven is een buiten zich treden, het zijn een

relationeel zijn: radikale afbraak van het beeld van de mens als een plastisch binnen zijn opperhuid gesloten wezen, dat ook nog in kontakt treedt of ontmoet. Binnen de populaire eenheid van mens en wereld (in concreto mens en medemens) is de mens met duizenden fijne draden buiten zichzelf. Hij is in zijn handelingen, bewegingen, in zijn kamer en zijn vrienden. Hij is in tijd en ruimte uitgespreid. Alle mogelijkheden van kontakt, relatie, ontmoeting berusten reeds op een fundamenteel gegeven met en voor de ander zijn, waarbinnen overigens plaats is voor een even fundamentele eenzaamheid. Ook deze eenzaamheid behoort evewel tot een bestaan dat allereerst en vooral een „buiten bij de wereld zijn" is, met heel de inhoudelijke rijdom van dien. De mens als een geisoleerd of isoleerbaar „object" bestaat niet. Hij bestaat slechts als „subject" dat aan de observatie ontsnapt, hoogstens in anders geaarde verhoudingen, zoals de liefde, ontmoet kan worden.

c. Door de aard der filosofische introspektie maar ook door de daarmeee verbonden bepaling van het bestaan als daad en verandering krijgt de tijd schijnbaar het primaat voor de ruimte. De vormen van leven en beleven, die de menselijke zijnswijze bepalen, blijken tot in de kern door wisselende verhoudingen tussen de tijds „dimensies", toekomst, verleden en ogenblik, te worden beheerst. Meer nog en anders dan bij Bergson wordt de tijd tot een sleutelbegrip, het bestaan in aspekten van temporaliteit gefundeerd. Zelfs datgene wat de mens in zijn buiten-zich-zijn van zichzelf scheidt, is slechts in termen van tijd te stellen.

d. De overgang van een denken, waarvoor de tijd slechts als een soort vierde dimensie, een meetbaar voor en na, naast de ruimte bestaat, naar een visie, waarvoor juist de tijd tot ontologisch kernprobleem wordt, is voor het existentialisme het meest kenmerkend als consequentie van een geestelijke gerichtheid, die de mens zo radicaal mogelijk van binnen uit, uit zijn handelingen en ervaringen tracht te verhelderen: tijd is de dimensie van wat zich aan het zelfbewustzijn voordoet, in traditionele termen gesproken, als „cog-

nito", „geest", „bewustzijn". Alle houdingen van het zich transcenderen, van de geest (bedoeld als het beginsel dat de mens tot mens maakt en als mens doet leven en beleven) zijn in diepste wezen temporeel bepaald. Deze temporaliteit is fundamenteel voor alle mogelijkheden, tijd te hebben of met tijd te rekenen en valt met geen van deze afgeleide, secundaire tijdschema's of begrippen samen.[4]

e. Even beslissend is echter ook de „verlijfelijking" van de mens in deze twintigste eeuwse filosofie. Wat „subject" was is geen bewustzijn meer of geest, maar een mens die niet alleen een lichaam heeft maar ook zijn lichaam is, in de dialektiek van „Körper" en „Leib". Het lichaam constitueert voor ons de ruimtelijkheid, waardoor er voor ons eerst een wereld van handelen en ervaren kan bestaan. Deze ruimtelijkheid is vóórtheoretisch met ons lijfelijk bestaan gegeven, een anthropologische ruimtelijkheid, fundamenteel voor, maar in genen dele te vereenzelvigen met alle construeerbare, meetbare, formuleerbare en denkbare modellen en noties van ruimte. Tijd en ruimte zijn in hun oorspronkelijkheid niet te denken maar slechts op bepaalde wijze te doorleven en te realiseren. Voor deze ruimtelijkheid is onze gehele lijfelijke totaliteit bepalend: ook de perspektivische blikruimte bezit een pseudo-zelfstandigheid en bestaat voor ons slechts bij bepaalde historische voorwaarden en op grond van een bepaalde intellektuele abstraktie.

f. Traditioneel gesproken behoort de tijd bij de geest, de ruimte bij het lichaam. Consequent doorgedacht impliceert de theorie van ons lichaam-zijn evenwel een opheffing van het oude dualisme, en daarmee ook het inzicht, dat tijd en ruimte even oorspronkelijk tot ons bestaan behoren: het „primaat van de tijd" onthult zich dan als niet meer te zijn dan een prioriteit in het verloop der filosofische analyse, voorrang van datgene wat de mens in zijn zijnswijze van andere ons bekende wezens onderscheidt.

g. Tijdruimtelijk levend in een door het tijdruimtelijke geopende, toegankelijk geworden wereld, is de mens het interpreterende, duidende en symbolische wezen,

dat de wereld historisch slechts in symbolen kan vatten. Niet alleen begrippen en theorieën, maar ook ervaringsvormen zoals „landschap", „portret", „figuur", ook de meest eenvoudige waarnemingen zijn reeds interpreterend, door het symbolische beheerste, historische vormen, waarin de mens het hem tegemoet tredende binnen zijn eigen wereld binnenhaalt en toegankelijk maakt, zingevend op zijn eigen bestaan betrekkend. Levend in en door symbolen, die zich als de werkelijkheid zelf gaan voordoen, is de mens telkens genoodzaakt, de oude symbolen en daarmee de vertrouwdheid te doorbreken, terug te keren tot het meest oorspronkelijke contact, zich opnieuw te „aarden", door de dreigingen van chaos en ordeloosheid heen: het informele als doorgang van vorm naar vorm.

III

Toen Schopenhauer, zelfs een inconsequentie in zijn kunstopvatting op de koop toe nemend, aan de muziek een speciale plaats toekende, omdat daarin de door hem „wil" genoemde diepste grond van alles het meest direct tot uiting kwam, werd in het romantisch voorspel tot onze tijd iets geformuleerd, dat pas in onze eeuw in volle omvang zou worden nagestreefd. Wij vinden daarin het doorwerken van Kant's Primat der Praktischen Vernunft, van Fichte's bepaling van het „Ich" als „Tathandlung", maar meer algemeen en naar de prae-rationele sfeer getrokken een benadering van de mens van het voorbewuste, innerlijk-dynamische en de handeling uit, een benadering van de kunst, in casu de muziek, als zo nauw mogelijk op deze innerlijke beweging betrokken, als vorm van deze innerlijke beweging in de tijd. En voor zover wij door alle contrasten binnen de kunst van onze eeuw een dominerend verschijnsel kunnen opmerken, is het juist dit sterker accent op de tijd en daarmee op de beweging, het innerlijke, de „Tathandlung" van het kunstscheppen zelf, het duidelijkst in kunsten, die men tevoren vooral als statisch en met de ruimte verbonden had gezien, zoals de beeldende kunst, voor Schelling nog „vorm der opgeheven opeenvolging in de tijd".

Ook in dit opzicht betekent Van Gogh een historisch keerpunt. Zijn tot slagzin geworden verwisseling van Schoonheid voor Waarheid was de kreet van een kunstenaar, die voor de oude waarheid een nieuw waarheidsbesef plaatste. Want ook de oude schoonheid was uitbeelding van waarheid geweest in de metaphysische denktraditie die, in het Platoons-Aristotelische denken gefundeerd en sinds de Renaissance doorwerkend, het waarlijk zijnde in het Goddelijke, absolute of in de volmaakte vorm zag. Wat van Gogh aan nieuwe waarheid zag laat zich slechts uit zijn bijdrage als kunstenaar aflezen welke begon op het ogenblik, dat hij het pointillisme der impressionisten omzette in een expressionistische penseelstreek, die niet slechts vormen bouwde maar daarbij tevens een innerlijke betekenis verkreeg, de betekenis der kleur geheel op het gemoedsleven van kunstenaar en beschouwer als „subject" betrok. Wat zich sindsdien als „expressionistische toets" ontwikkelde, was het sterker dan tevoren invoeren, binnen het „statische" van het schilderij, van een dynamisch element: de penseelstreek, die door de beschouwer in dezelfde onomkeerbare richting moet worden beleefd als de kunstenaar deze heeft neergezet. In de „toets", modewoord der huidige kunstbeschouwing, heeft de tijd zijn intrede gedaan en met de tijd het sterker betrekken van het schilderij-object op de subjectieve beweging van maker en beschouwer.

De olieverf, historisch behorend bij een periode, waarin de kunst door middel van stofuitdrukking, kleur en lijnperspectief, plastisch modellerend langzaam aan voorstellingen van volmaakte schoonheid bouwde, die leven en werkelijkheid van de buitenkant af benaderden (zij het allerminst om bij de buitenkant te blijven staan), had zijn eigenlijke functie verloren en verkreeg hoogstens een nieuwe, door de mogelijkheden van kleurkracht gebonden. Met de „toets" was tevens een lineair element geïntroduceert, dat zich verder zou ontwikkelen tot een nieuwe, ten minste versterkte waardering en beoefening van tekening, lineaire ets of gravure. De opkomst van de „toets" als

onderdeel der beeldende expressie zette zich voort in de waardering voor het „handschrift", waarin het leven van de maker voelbaar wordt en kan worden verstaan, en daarmee voor de onherroepelijkheid en de beheersing van wat, direct genoteerd, niet meer te corrigeren valt: opnieuw een degradatie van de olieverf, als het materiaal waarin naar believen kan worden doorgewerkt, ten bate van technieken zoals waterverf, penseeltekening of, in mindere mate, van frescoschildering.

Toets en handschrift, meer in het algemeen lineaire elementen die niet meer als contour volumen en vlakken tegen elkaar of tegen de „lege ruimte" afgrenzen maar naar hun eigen beweging verstaan moeten worden, directheid en onherhaalbaarheid zijn even zovele „kategorieën" van een verhouding tot de kunst, en daarin tot de werkelijkheid, die het kunstwerk zo sterk mogelijk aan de tijd en het innerlijk leven van kunstenaar en beschouwer binden. Enerzijds schuilt daarin de verwantschap met de nu ontdekte betekenis van Chinese en Japanse penseelschildering en kalligrafie, anderzijds leidde dit tot het neo-expressionisme van onze jongste tijd, tot tachisme en action-painting. „Der Maler malt das Malen" is de radikaalste uitspraak van deze ontwikkeling (Hanns Trier). Het schilderij mag als een statisch voorwerp-in-rust aan de wand hangen, het is er slechts om in ons te doen herleven de bewegingen, emoties en spanningen van de maker tijdens het werk. Schopenhauer heeft getriomfeerd: schilderkunst wil muziek zijn, zo dicht mogelijk temporeel-melodieuze samenhang met de innerlijke bewegingen van de maker zelf.[5]

IV

De sterkere infiltratie van temporele bestanddelen binnen onze moderne kunst (en meer dan een summiere verwijzing met de schilderkunst als enig voorbeeld kon in dit kort betoog niet gegeven worden) zou bij enkele oppervlakkige kenmerken blijven staan zonder het minstens zo belangrijke complementaire gebeuren van een andere verhouding tot het ruimtelijke.

Heel deze betrekking van het kunstwerk op maker en beschouwer als „subject", als „expressie" van een innerlijk leven, ten detrimente van een idealiserende verovering van de objectieve, zintuigelijk gegeven wereld in portret, landschap, stilleven of figurale compositie, is namelijk geen terugkeer tot een onlijfelijke geest, een subjectieve emotionaliteit of psychologisch te begrijpen „innerlijkheid", maar tegelijk een wijziging in onze houding tegenover het ruimtelijke en daarmee een andere wijze, ons „in de wereld zijn" beeldend en symbolisch uit te drukken. Het „subjectivisme" van de moderne kunst, het verzaken van de „wereld" of de „werkelijkheid" is slechts een schijn die standhoudt, zolang men gelooft in een onlijfelijke innerlijkheid, psyche of geest of een bepaalde, traditionele ruimteverbeelding tot de „natuurlijke" verabsoluteert.

Ook hier biedt de schilderkunst ons een uitgangspunt. De accentuering van de grondgedachte (vrijwel gelijktijdig aan het expressionistische maar in andere figuren expliciet doorgebroken) dat het schilderij primair een stuk linnen of wand met verven bedekt is en daarmee verbonden het verlaten van het perspektisistisch naturalisme, dat tot op heden doorwerkt, impliceert namelijk geen afgebroken kontakt met de ruimte maar juist een gewijzigde verhouding tot de ruimtelijkheid in een richting naar wat tevoren als „anthropologische" ruimte werd opgezocht. Het is namelijk een bepaalde verhouding tot de ruimte, die deze grondervaring van het schilderij als vlak met verf fundeert: de ruimtelijkheid, die ons door de totaliteit van ons lichaam-zijn wordt geopend als bewegings- en handelingsruimte, de ruimte *waarin* wij met het schilderij samen zijn en waartoe de blikruimte slechts als een onzelfstandige component behoort.

Het is de ruimte van het in-zijn, niet van het visuele tegenover-zijn, de ruimte van danser en lopende, waarvoor de wetten van het perspektief niet gelden, niet van het kleiner worden op afstand en evenmin van de éne naar ons blikpunt toe verschijnende „voorkant" of de verhouding voorplan-fond. Het is een

ruimtelijkheid, die ons omgeeft en nauwer met akoustische ruimtelijkheid (in de correlatie muziek en dans) is verbonden dan met het visuele tegenover-zijn.

Gaan wij van deze ruimtelijkheid uit, ook in onze visuele verhouding tot het schilderij, dan is de ruimtelijkheid van het schilderij onderdeel van dezelfde ruimte, waarin wij met het schilderij verkeren. De perspektivische ruimtesuggestie van het schilderij wordt dan tot een daarmee niet te verenigen „bedrog", een gat in de wand dat onze integrale ruimtelijkheid aantast en ontkent. Anders gesteld: het perspektivisme in de schilderkunst is een historische mogelijkheid, die het losmaken van het schilderij uit de omringende ruimte impliceert of met de ambivalente van beide ruimtelijkheden speelt (de Barok), een artistieke ordening die ons de wereld op een bepaalde wijze toegankelijk maakt door van een subjectief ingenomen blikpunt uit de figuren, dingen en landschappen in een verhouding voorplan-fond pseudo-plastisch van de stoffelijke rijkdom der buitenkant uit te benaderen.

De verf wordt dan middel tot stofuitdrukking en plastische model, de stoffelijke waarden van het schilderij zelf, de „verfhuid" mogen zich als zodanig niet opdringen, dienen ter representatie van de opgeroepen ruimten, stoffen, gestalten en vormen. Het schilderij moet glad zijn, of althans bij benadering, moet de eigen ruimte-suggestie handhaven tegenover de oorspronkelijker ruimte, waarin de beschouwer met het schilderij verkeert. Als consequentie: het perspektivisch schilderij is een lijstschilderij van de bewegingsruimte afgegrendeld of, zoals in de Barok en onovertroffen bij Tiepolo, op zodanige afstand dat de relatie tot de lichamelijke ruimtelijkheid sterk is verzwakt, een gebruik maken van de relatie tot de architectuur, waarin men is, om de ruimtelijkheid daarvan in een spel der perspektivische schijn „voort te zetten". Buiten deze laatste mogelijkheid (ook in het Hellenisme aanwezig) is het perspektivische schilderij wat het in tegenstelling tot Middeleeuwse kerkramen ook zou worden: een roerend goed, aan een wand te hangen.

V

De kunsthistorische werkelijkheid is genuanceerder dan een dergelijk radikaal Entweder-Oder en ook binnen het domein van het perspektivisch naturalisme zijn beide ruimtelijkheden steeds in bepaalde verhoudingen aanwezig geweest. De radikalisering der tegenstelling heeft evenwel zin om de consequenties van een hypothetische verlijfelijking in onze hedendaagse relatie tot de schilderkunst te kunnen ontwikkelen. Gaat men er namelijk van uit, het schilderij van onze lichamelijke totaliteit uit te ervaren, dan is de eerste consequentie het noodzakelijk verlaten van een perspektivistische ruimte-suggestie. Wat het schilderij aan ruimte oproept betreft een ruimte, niet achter of voor het schilderij, maar de ruimte waarin wij met het werk zijn. Meer nog: het schilderij wordt zelf tot een ruimtelijk ding en de omschrijving „linnen met verf" is geen formulering van het platte vlak, maar tot haar phaenomenologische oorsprong teruggebracht juist de formulering van iets dat zelf ruimtelijk is, zij het als stuk linnen of als muurvlak. In plaats van de perspektivische ruimte komen de ruimtelijke aspecten van het schilderij, het reliefachtige van verftoetsen, eventueel verfgebergten als bij Rouault of recenter Appel of Bogart: elementen die het perspektivisme zouden destrueren of storen of slechts in beperkte mate door de beschouwer kunnen worden „getranscendeerd".

In plaats van de rijkdom aan stofuitdrukking van incarnaat tot fluweel, boombladeren of oesterschelpen (transcenderen van de verf naar de stoffelijke waarden der werkelijkheid) komt nu een nieuwe rijkdom aan stoffelijke waarden van het schilderij zelf: de schilder drukt geen stoffen meer uit maar drukt door stoffen uit. Opnieuw is het verfmateriaal, zoals olieverf, in het geding: het oproepen door pigmenten van stoffehoedanigheden wordt tot een werken met allerhande materialen, dof of glanzend, korrelig of glad, doorschijnend of dicht. Anders gezegd: de weg naar het schilderij der „anthropologische ruimte" is niet alleen de weg naar het schilderij in zijn ruimtelijke (reliëfachtige) en stoffelijke kwaliteiten maar ook van het

„schilderij" vandaan naar andere technieken en mogelijkheden, die men tevoren in verf zocht te benaderen: émail, mozaiek, glasraam, intarsia, fresco, betonreliëf en nadere materialen, oud en nieuw, die zich daarvoor lenen.

De indirecte verhouding tot de natuur in haar zintuigelijke volledigheid door middel van de geschilderde suggestie heeft plaats gemaakt voor een directe verhouding tot de materialen van de kunstenaar zelf, die de natuur niet meer uitbeeldt maar veeleer de natuur gebruikt, vervangt of aanvult. Wat historisch bij de collage begon, deels met andere surrealistische motieven vermengd, heeft zich steeds duidelijker in deze richting bewogen. Wat zich uit het schilderij ontwikkelde en vaak geen schilderij meer genoemd kan worden wil gelijk de natuur van de volle lichamelijk- zintuigelijke totaliteit uit beleefd worden.[6]

VI

De hier in het kort geschetste poging, per hypothese de fundamentele beslissing in het gebeuren der contemporaine beeldende kunst terug te voeren tot een beslissing in onze verhouding tot het tijdruimtelijke, laat de tegenstelling tussen figuratief en non-figuratief nog onbeslist: de consequenties zijn niet anders voor wie van herkenbare vormen gebruik maakt. Slechts het perspektivisme is met alle implicaties (stofuitdrukking, plastische modelé, voorplan en fond etc.) opgeheven, een nieuwe taal is in wording. Maar evenzeer opgeheven is de ruimtelijke zelfstandigheid van het schilderij, de „neutraliteit" tegenover de omgeving van schilderij en beschouwer. Het kunstwerk der „anthropologische ruimte" impliceert een andere ruimtelijkheid, waartoe het behoort, waarheen het buiten de eigen grenzen „heenwijst". Het is allerminst incidenteel, dat de „lijst" gaat vervallen of een ander minder afsluitend karakter verkrijgt, evenmin dat het hangen van schilderijen niet meer, zoals nog vijftig jaar geleden, in drie rijen hoog en werk naast werk kan geschieden. Iets verzet zich daartegen (ook in onze verhouding tot oude kunst), en wat zich verzet is de

geimpliceerde ruimtelijkheid zelf.

Het schilderij „vraagt ruimte" omdat het ruimtelijk reeds buiten zich is. Het is van roerend goed tot een onderdeel van ruimte geworden, welke „speelruimte" ons ook gelaten wordt. Het is in diepste wezen ingesteld op reeds een andere vormgeving der ruimte, de enige kunstvorm van de ruimte, waarin wij zijn. Daarvoor is geen andere naam dan de architectuur. Van onze lichamelijke ruimtelijkheid uit doorleefd heeft de kunst van het „platte vlak" twee oorden: behorend tot een architectonische ruimte, waarmee het een nieuwe eenheid aangaat, of dichtbij in de hand: architectonisch gebonden, „monumentaal" met een misverstand wekkend woord, of intiem in een zo innig mogelijke relatie. De tegenstelling tussen „vrije" en „monumentale" kunst staat volledig buiten deze beschouwing.

VII

De verhoudingen tot ruimte en tijd, afzonderlijk besproken, vormen samen een ondeelbare eenheid. Wie slechts op de rol van temporaliteit, expressie en beweging let, als op een soort versterkt, zelfs geradicaliseerd subjectivisme van een kunst zonder wereld, verliest het geheel andere aspect: een even radicale vernieuwing in onze verhouding tot de ruimtelijke werkelijkheid uit het oog. Wie slechts de ruimtelijke, stoffelijke en sensuele factoren op het oog heeft, vergeet dat zich daarin tevens een wijziging in onze verhouding tot onszelf, een fase in de ontwikkeling der menselijke zelfbewustheid, openbaart. In het aspect van de teporaliteit overheerst de verhouding tot kunstenaar en beschouwer zelf, in de ruimtelijkheid de verhouding, door het lichaam heen, tot de wereld. Samen bepalen zij, in een ondeelbare eenheid, de mogelijkheden en de weg der hedendaagse kunst: afbraak van de vertrouwde natuurinterpretatie van het landschap, van het gesloten „portret", van een oude Platoons-Aristotelische schoonheid of van het stilleven ten gunste van andere voor-theoretische, hoogstens achteraf theoretisch te expliceren uitgangspunten.

De radicalisering van wat een „subjectivisme" in de huidige kunst schijnt te zijn is dan tegelijk wat bij het existentialisme wel „de uittocht van het subjekt" werd genoemd: nieuwe poging tot een zo zuiver mogelijke verhouding, buiten zich, tot het andere. Een enigermate bevredigende uitwerking van deze gedachte is slechts mogelijk, door naast de hier summier geponeerde stellingen en even summier gekozen voorbeelden en aspecten ook andere, even wezenlijke verschijnselen te analyseren, zoals tijd en ruimte in de hedendaagse plastiek, in architectuur, drama of lyriek of zoals de plaatsbepaling van de jazz en de anthropologische gestalten van het ritme.

* Deze tekst bevat in noodzakelijkerwijs gecomprimeerde vorm het eerste gedeelte van een lezing voor de Société Européenne de Culture, Sectie Nederland, uitgesproken in het Rijksmuseum, november 1959.

1 De vaak zeer grote onderlinge verschillen, methodologisch, religieus of anderszins kunnen in dit summier verband evenzeer worden verwaarloosd als de vraag naar het verschil tussen een „ontologie" als van Heidegger en een phaenomenologische anthropologie als van Sartre.

2 Om de begrensdheid van de problematiek, zoals hier behandeld, duidelijk aan te geven, wordt in het vervolg bij voorkeur van „anthropologische" ruimte of tijd gesproken. Probleemhistorisch gaat het om een voortzetting van Kant's ruimte- en tijd-theorie, nu echter (a) uit de kennistheorie overgebracht naar het fundamentelere probleem van het menselijk zijn (b) ontdaan van Kant's mening, als zou de ruimte als apriorische aanschouwingsvorm reeds de Euclidische meetkunde bevatten. Het debat met de „naiviteit" der filosofie, die slechts een drie-dimensionale Euclidische ruimte erkent (Beth o.a.) gaat aan de ruimte-leer der huidige phaenomenologen voorbij, voor wie alle meetkundige ruimten in een voor-theoretische ruimtelijkheid als voorwaarde tot de mogelijkheid; over „ruimte" te spreken (ongeacht de ontologische betekenis der ruimte-theorie), zijn gefundeerd.

3 De komst der natuurwetenschap betekende het einde van een puur rationele metaphysica maar tegelijk de uitdaging, een nieuwe filosofie te ontwerpen, „empirisch" zonder reeds de voorbeslissingen en methoden der wetenschappen als gegeven uitgangspunt te nemen. De phaenomenologie tracht daarop een antwoord te zijn. De komst der natuurwetenschap impliceerde tevens de noodzaak van een wijsgerige waarnemingstheorie, zoals nog bij Kant ontbrak door de overgenomen leer van de „Chaos der Empfindungen". Het is nog te weinig opgemerkt, dat de eerste consequente poging (ondanks de belangrijke aanzet in Hegel's „Phaenomenologie des Geistes")

eerst door de phaenomenologie mogelijk werd: Merle-Ponty's Phaen. de la Perception".

4 Voor de eigenlijke leer der tijds-dimensies of „extases" is hier nauwelijks plaats. Belangrijk is in dit verband slechts de centrale plaats van de tijdsproblematiek als kenmerkend voor onze tijd. De ontologische voorrang van de tijd boven de ruimte valt of staat theoretisch met de vaststelling van tijdsvormen, waaraan het ruimtelijke geen deel heeft.

5 Uiteraard blijft de speelruimte voor een navolgbare, verstaanbare temporaliteit in de uiting van de beeldende kunstenaar, ook van de action painter, hoogst begrensd. Meer bekend maar van geheel andere aard is de vaak bewust geformuleerde relatie tussen abstrakte kunst en muziek. Een voorbeeld hoe elke tijd zijn eigen vormen van bedrog kent leveren de „Fiehl copieën", uiterste natuurgetrouwheid van reproduktie pretenderend door een kunstmatig aangebrachte „toets", zelfs bij oude geglaceerde paneelschilderijen.

6 Voorbij wordt gegaan aan de veranderde verhouding tussen kleur en ruimte, zoals aan de verwantschap tussen de kleurruimte der gotische kerkramen en bij hedendaagse schilders, bijv. Bazaine en Manessier.

J. B. Charles

HONGER

„Mijn vrouw heeft mijn leven verwoest" zei de man „door mij dagelijks te laat te eten te geven. Ik ben een man, meneer, wiens lichaam er vaste tijden op na houdt, voor werken en eten en andere dingen. Ik kom om zeven uur thuis van mijn werk, wat voor werk het ook geweest is. Wat voor werk het ook geweest is, ik heb het hard aangepakt en ik ben moe. Dan wil ik mij thuis uitrekken en eten. Maar het is niet klaar. Ik drink een aperitif, terwijl mijn neus de richting van de keuken blijft zoeken. Het is nog niet klaar, er is een buurvrouw op bezoek. Ik neem nog een aperitif. Als zij eindelijk de soep en het brood op de tafel zet heb ik er zeven gedronken." „De wijn smaakt mij niet meer", ging de man bitter voort. „Ik moet wel uien eten en veel olijven om weer dorst te krijgen. Men kan nu eenmaal niet leven zonder wijn. En ik eet als een beest, door de aperitifs en van de honger. Ik eet zoveel, dat ik mij niet meer wassen wil, maar meteen naar bed ga. Ik zei u al, dat mijn lichaam net een klok is: voor het slapen gaan wil het een wijfje hebben. Maar mijn vrouw blijft buiten zitten praten met de buren. Als zij eindelijk bij mij komt slaap ik. Als ik opsta, 's morgens, slaapt zij nog. Ik stoot haar bij de schouder aan, maar haar gezicht slaapt alsof het het gezicht van een vreemde is. Niet, dat zij zich slapende houdt, wat ik in het begin altijd dacht. Dan werd ik boos, dat was onredelijk. Maar tòch is op dat gezicht te lezen dat zij slaapt omdat zij het wil! Ik kijk een ogenblik naar dat gezicht, terwijl ik bedenk of ik niet toch kwaad zou moeten zijn, maar ga dan voorzichtig mijn koffie maken. Ik ga aan het werk. Ik ga aan het werk. Mijn vrouw verwelkomt mij pas weer aan het eind van de dag, om zeven uur. Zij heeft het eten niet klaar. Ik heb altijd honger en ik drink om het wachten door te komen. Ik ben naar de bliksem, meneer."

Hij wreef met de rug van zijn hand lang zijn ogen.

Zijn nagels waren pikzwart, de rug van zijn trillende hand was dicht behaard.

„Misschien bent u wel gek", zei Elborg. „Hebt u uw vrouw nooit een pak slaag gegeven?"

„De hemel mag mij straffen!" riep de man aggressief. „U hebt haar niet gezien toen wij pas getrouwd waren. Daarom zal ik u deze lompheid maar vergeven!"

„Het is mij best", zei Elborg zuur. „Maar beklaagt u zich dan niet. U bent een gulzige eter, een ongeduldige drinker en waarschijnlijk een snelle vrijer, als u mij vraagt. Er zijn vrouwen die dat leuk vinden. Er zijn er ook, die dat haten."

De man liet zijn hoofd op de tafel vallen en huilde: „Ik ben een gulzige vrijer, zegt die daar, en een snelle drinker! Jazeker, het is zo! Maar ik drink alleen maar omdat ik zo'n honger heb en toch de boel niet kapot sla! U hebt haar vroeger niet gekend! U kent haar nòg niet!"

Nu hief hij zijn hoofd weer van de tafel en gooide het in de nek. Hij lachte boosaardig door zijn tranen heen.

„Maar 's middags is het anders, dat verzeker ik u! Dan ben ik mijzelf! Om twaalf uur eet ik mijn worst en drink ik een flesje wijn en slaap ik met Marietta of Lucia of Jeannine, of wie er maar is, in de wijngaard, in de bergen of langs de weg. In de zon! Midden op de dag ben ik toch wel gelukkig!"

Een vrouwestem riep van binnen het huis: „Jean! Jean! à la soupe!"

Jean stond wankelend op.

„Is dat ook voor mij?" vroeg Elborg.

Het was óók voor hem. De vrouw stond al in de deur. Zij hield de kralen portière opzij en zei nors: „Meneer, u kunt eten."

Voor de gast was afzonderlijk gedekt in een halfduistere kamer. Jean verdween met zijn vrouw in de keuken. Elborg viel op zijn soep aan. Hij kon Jean horen slurpen.

„Wij horen elkaar slurpen", dacht Elborg, „het zal me een zorg wezen, ik heb honger."

Katsumi Tanaka

HALLEY'S KOMEET

Ik keek als kind naar de komeet van Halley
En later, in de boeken die ik las,
Zag ik, dat zij slechts eens per eeuw verschijnt.

Ik zal die ster geen tweede maal meer zien.
Is 't anders met de mensen die 'k ontmoet?

Ze gaan voorbij. Verwante geest is zeldzaam
En zeldzamer een onbaatzuchtige liefde.
Mijn ware vriend verschijnt pas na mijn sterven,
Mijn liefste leefde eer ik geboren werd.

(Vertaling: Jef Last)

Shigeharu Nakanó

DE LOCOMOTIEF

Van staal is zijn karkas
Hij weegt tienduizend zwarte ponden
Berekend en gemeten iedre duim.
Geolied en gepoetst is iedre as
Zijn raadren draaien duizend maal hun ronde.

De wijzer trilt achter het vette glas.
Hij meerdert vaart,
Hij wil de rails verslinden,
Zijn boksersarmen stoot hij op en neer,
Hij boort zijn kop voorover in de winden.
Knock out het dorp!
Gevloerd de stad!
En duizend witte vogels vliegen op,
Geschrokken van zijn schrille zegekreet
Die van de brug neerhamert op het meer.

Is dat mijn hart? Of 't raatlen van de wielen?
Mijn tranen? Of de regen slechts die viel
En striemt de ruiten?
En dat rode licht,
Die staalplaat voor zijn borst,
Die duizend lasten die hij dansend torst?
Is dat zíjn ziel,
Of is het mijn gedicht?

Station.
Signalen.
En de trein vertrekt
En ik sta buiten.
Maar hij davert voort
En laat een kleine, donkre dichter achter
Die hulpeloos zijn beide armen strekt.

(Vertaling: Jef Last)

Th. van Tijn

IN AFWACHTING DER „ZESTIGERS"

De jaren vijftig liggen achter ons. Het publieke rumoer der „vijftigers" in de letteren was al verstomd: verstandige instanties hebben hen intijds bekroond en hun zodoende de kroon der opstandigheid van het hoofd gerukt. Men moet daaruit niet besluiten tot de geavanceerdheid, kunstzinnigheid of anderszins, van de heren die de scepter zwaaien; evenmin kan men de gevolgtrekking maken, dat het Nederlandse volk de nieuwe kunstrichtingen zozeer aanvaardde, dat het in zijn geheel experimenteel en abstrakt werd.

De zaken liggen anders. De algemene onverschilligheid voor de moderne kunst maakt de kunstenaars, hun verenigingen en tijdschriften, financieel afhankelijk van de overheid. Deze geeft prijzen en subsidies, welke, niet te versmaden voor de kunst en haar organen, van de overheid nochtans financieel maar een gering offer vragen. In het kunstzinnige kost het haar niets, behalve zo nu en dan wat zelfoverwinning, waar de roep van een ruime liberaliteit dan weer als winst tegenover staat. In het ideologische vlak tenslotte is er geen enkel risiko voor de gestelde machten.

Immers, waar de kunstenaars het regeren hun zaak niet achten, kan de overheid zich gemakkelijk de zaak van de kunst aantrekken. Ongetwijfeld zouden de zilverstroompjes opdrogen of tenminste hun loop veranderen, als de nieuwe kunstrichtingen gelieerd zouden zijn aan een algemene, ook sociale en politieke oppositie, met een eigen ideologisch gezicht. In dat geval zouden de kunstrechters der grote bladen, profiterende van de moeilijke verstaanbaarheid van veel moderne kunst, evenals van het feit dat de hoeveelheid kaf even groot moet zijn als de hoeveelheid koren, de publieke onverschilligheid in publieke vijandschap hebben omgezet. Maar in een zo heroïsch tijdvak leven wij niet.

Het voornaamste kenmerk — niet op het kunstzinnige vlak, maar beschouwd in het tijdsbeeld van „vijf-

tig" — van experimentelen en abstrakten is juist de afwezigheid van enige band met een opkomende sociaal-politieke oppositiebewerking van eigen bodem. Dat kan men die kunstenaars eigenlijk niet verwijten. Even goed zou men er Robinson Crusoe een verwijt van kunnen maken, dat hij op zijn eiland in celibaat leefde. Maar het feit ligt er, in de vijftiger jaren van vervlakking veel méér dan in de veertiger jaren van strijd en bevrijding het geval was.

Dit tijdschrift heeft, blijkens zijn ondertitel, nooit geheel een „vijftiger" willen zijn: is het niet een maandblad dat cultuur aan politiek wil paren? Zo kan het zinvol zijn om juist hier, in afwachting van de „zestigers", die ongetwijfeld hun opwachting zullen maken, de kansen af te wegen voor het ontstaan van een geavanceerde politieke en sociale richting, die ook een kunstenaarsbeweging zou kunnen zijn.

Wat is daarvoor nodig? Een maatschappij, die in de voorgaande tien, twintig jaar een voortdurend proces van materiële, ekonomische en sociale, vernieuwing heeft doorgemaakt, waardoor de bevolking anders is gegroepeerd en delen ervan in steeds bewuster tegenstelling tot de oude heersende machten geraken. Dan kunnen bewegingen ontstaan van allerlei aard, die onderling even fel botsen als met de oude machten, maar die gemeen zullen hebben dat zij tot partijkiezen dwingen, bewust of onbewust.

Is zo iets bezig? Het ekonomische proces is zeker aan de gang. In „De Nieuwe Stem" van oktober had ik de gelegenheid daarop naar aanleiding van de laatste begroting te wijzen. Is er een wijziging opgetreden in de politieke verhoudingen? Ja, zou men zeggen. De Partij van de Arbeid werd uit de regering gestoten, het overwegende deel van de arbeidersvakbeweging staat in oppositie tegen het gevoerde regeringsbeleid, voor het eerst sinds de E.V.C. heeft opgehouden het overwegend deel van de arbeidersbeweging te zijn, — d.w.z. voor het eerst sinds ruim tien jaar.

Maar het eerste jaar van socialistische en vakbondsoppositie heeft niet tot nieuwe bewuste, ideologische

afbakening tegenover de regerende kapitaalsmachten en politieke côterie geleid. De leidingen van P.v.d.A. en N.V.V. en grote delen van het kader daarvan zijn gevormd in de periode van georganiseerde klassensamenwerking en in die geest. Zij stellen niet tegenover de klassenstrijd van rechts met overtuiging en geestdrift die van links, wetende dat de vijand er is om hem te bestrijden, — neen, zij uiten slechts de wens tot sociale en politieke verzoening. „Gij breekt de vrede, gij lokt uit tot strijd, wel foei!", roepen zij De Quay c.s. toe. Daarvan gaat weinig inspiratie uit.

We mogen dit in het kort aantonen aan de hand van twee kongressen. Het ene vond plaats op 30 september en op 1 en 2 oktober 1959 te Utrecht: het kongres van het N.V.V. Het algemene stilzwijgen rondom dit eerste na-oorlogse oppositie-kongres der moderne massavakbeweging toont al aan, hoezeer het in het teken van het defensief stond. De formuleringen van het aktieprogram van 90 (!) punten waren slechts karakteristiek voor de angst voor aktie. Het kongres was van de kant der leiding bijna geheel gewijd aan de verdediging van het beleid van het verleden. Geen wekroep, geen strijdvaardigheid. De geest waarin men de regeringspolitiek denkt te bestrijden sprak misschien het duidelijkste uit de woorden van Van Tilburg, enkele weken na het kongres op een hoofdbesturenvergadering van het N.V.V. gesproken: „De regering behoeft zich echter voorlopig nog niet ongerust te maken, dat die spanningen tot stakingen zullen leiden." Wij mogen er zeker van zijn, dat de regering die woorden heeft gehoord.

Het tweede kongres was dat van de Partij van de Arbeid, op 12, 13 en 14 november te Amsterdam gehouden. Het zal vooral bekend staan als het kongres van het nieuwe program, dat het „gevaar" heeft bezworen dat de oppositie, waarin de P.v.d.A. tegen haar zin gedrongen is, een principieel anti-kapitalistisch karakter zou dragen. Schrijver dezes had gelegenheid op het kongres het nieuwe program te karakteriseren als niet-socialistisch, als vrijzinnig-demokratisch.

Prof. Banning, hoofd van wat ik oneigenlijk de „braintrust" der P.v.d.A. zou willen noemen, wees de karakteristiek „vrijzinnig-demokratisch" met verontwaardiging van de hand. „Eer is teer", zei hij, als enig argument. De uitroep zelf bewijst de waarheid ervan voor de persoon van Banning. In werkelijkheid was de uitdrukking „vrijzinnig-demokratisch" echter nog onvolledig. De progressieve eisen der V.D. zijn immers alle vervuld. Toen de P.v.d.A. dus de socialisatie als een der voorwaarden voor het vernietigen van het kapitalisme en de vestiging van een socialistische orde losliet, kon zij daarvoor geen V.D.-eisen meer in de plaats stellen. Toch moest er iets „positiefs" komen. Dat kon, daar „ordening" de grote leus blijft, alleen maar iets zijn in de richting van de korporatieve staat. De artikelen 31 en 37 van het program (aanvaarding der P.B.O., afwijzing van de klassenstrijd) wijzen onmiskenbaar in die richting.

Tegenover het regerende konservatisme staan dus „progresssieven", die niets hervormen kunnen, allerminst zichzelf. Dat maakt het binnenlandse politieke leven zouteloos, on-interessant, en vooral ook niet-verheven en niet-inspirerend. Zal daarin in de jaren zestig, die nu aangebroken zijn, verandering kunnen komen?

Het lijkt, historisch-theoretisch gezien, onvermijdelijk. Maar bevestigen laat zich slechts, dat dit een vrij langdurig, kronkelig proces zal zijn, van hergroeperingen en heroriënteringen en van stukken strijd die halverwege onderbroken zullen worden; pas op den duur zal dit opnieuw het bewustzijn brengen van een *principiële* tegenstelling in het maatschappelijke en politieke leven, die tot keuze in de strijd zal dwingen. Dan opnieuw ontstaat de mogelijkheid, dat sommige van de beste intellektuelen en kunstenaars verwantschap zullen voelen met rebellerende maatschappelijke en politieke strevingen, waardoor wellicht de „zestigers" zich zullen kunnen „engageren", zonder het gevoel te hebben zich te encanailleren.

KRONIEK VAN HET PROZA

Harry Mulisch: **Het Stenen Bruidsbed,** Roman 1959, De Bezige Bij, Amsterdam.
Jan Ceulers: **De zoveelste Illusie,** Witte Brigade (Fidelio), Antwerpen, 1959.
Nico Wijnen: **De Nacht gaat de Dag vooraf.** 1959, Bert Bakker-Daamen N.V., Den Haag.
H. Leffelaar: **Leven op Rantsoen.** Amsterdam, N.V. De Arbeiderspers, MCMLIX.
Beb Vuyk: **Gerucht en Geweld.** Amsterdam, Querido's U.M. 1959.

Vijf varianten – maar zo uiteendeinzende varianten, dat alleen de ironie ze kan samenvoegen – op een thema, waarvan de naam van Beb Vuyks laatste bundel zich als vanzelf aanbiedt: Gerucht en Geweld. Het thema van strijd en oorlog, mèt de liefde wel het oudste wat de mens ooit bezongen heeft.

Harry Mulisch heeft in zijn roman, waarin een oorlogsvlieger na jaren geconfronteerd wordt met het geweld, dat hij in een verwoeste stad en in zijn eigen verwoeste geest heeft aangericht, perioden ingelast die in een homeriaanse epiek het bedrijf in een bommenwerper „bezingen". Het contrast tussen de gedragen taal van deze „zangen" en het jargon, waarvan de jongens in de Dakota zich bedienen, is een bijzonder knap gekozen medium om ons onze sinds het Mahabharata en de Ilias niet eens gespleten, maar versplinterde houding tegenover het gerucht-en-geweld bewust te maken.

Er was een tijd, toen het gerucht-en-geweld van de oorlog literair slechts als het speelveld van de manlijke heroiek gezien kon worden of – daarnaast en nauwelijks ertegenover en gewoonlijk in het klaaglied der vrouwen – als een noodlottige drift, een wreed natuurverschijnsel of een gesel Gods. Of de Griekse soldaten en de landsknechten uit de 30-jarige oorlog niet soortgelijke gepeperde taal hebben gebruikt als die Dakota-jongens, blijft hier buiten. Dat is maar heel langzaam verschoven. Het lijkt bijv. niet waar te maken, dat het Christendom, ondanks het sterk lijdzame karakter van zijn leer, in zijn verspreiding en aanvaarding over heel Europa enige verandering heeft aangebracht in die tweezijdige waardering. Daarvoor toch had zich zo niet het Christendom, dan toch de Kerk te veel aangepast in de wereld, waarin het gezag kreeg.

De beurtzang op het oorlogsheldendom en de oorlogsrampspoed vergezelt ons door de eeuwen heen, totdat twee verschijnselen deze

enkelvoudige emotionele reacties aantasten: de massalisering en de mechanisering van de oorlog enerzijds, anderzijds het pacifisme, d.w.z. niet het verlangen naar vrede, dat er altijd naast strijdlust was, maar het redelijk inzicht, dat oorlog, zomin als ziekte en armoede, een onoverwinlijk natuurverschijnsel, een menselijk noodlot is. Geleidelijk gaan dan literatuur en geschiedschrijving de oorlogsheroiek aantasten: Stendhal, Tolstoi, Zola.

De eerste Wereldoorlog, de meest onheroische van alle oorlogen – werd er ooit een strijd onder zinlozer leuzen gestreden? – bracht een literaire vloedgolf van oorlogsontluistering en een pacifistische beweging, die, hoe fel later ook weggehoond, toch iets van die spontane bewogenheid en offervaardigheid toonde, die voordien leek weggelegd voor primitiever gevoelens als stambewustzijn en vaderlandsliefde. Het waren alles nog eenvoudige en rechtlijnige gevoelens, die vier jaar loopgravenoorlog wakker riepen: walging van zinloos doden van een tegenstander, die meer lotgenoot dan vijand was, walging van vervuiling en verveling, ontgoocheld verzet tegen het bombastisch en larmoyant patriotisme achter de linies van generaals, krantenschrijvers en oorlogswinstmakers en een fel en bitterzoet verlangen naar alleen-maar-leven.

Pas de tweede Wereldoorlog met zijn gruwelijk voorspel en zijn treiterige en landerige nasleep heeft die versplintering in onze ziel gebracht, die verwarring van oprechte en valse gevoelens, waaruit zich slechts uiterst langzaam een doorzichtige literaire verbeelding zal kunnen losmaken.

In al wat er na deze oorlog geschreven is, is niets terug te vinden van „Onward the light brigade" of van de „Klachte van de Princesse van Oranje" en waar nog iets van heldenverering of klacht naar voren komt, klinkt het schamel en verontschuldigend. Het is nu wel duidelijk dat deze laatste oorlog een totaal nieuwe ervaring is geweest voor de betrokkenen, die een totaal nieuwe ver-beeld-ing vraagt om boven de Verwirrung der Gefühle uit te komen.

Voor de betrokkenen en voor de niet-betrokkenen. Dat maakt het zo bijzonder verward en ondoorzichtig. Zuiver niet-betrokkenen schijnen namelijk hoogstens alleen zij, die tot de na-oorlogse generatie behoren. Om meer dan een reden is dat woord na-oorlogs sinds 1945 zo'n grote rol gaan spelen. Wat deze oorlog immers tot een nieuwe ervaring maakte, was, meer dan zijn verbluffende mechanisatie en organisatie, zijn totaliteit. Ieder was er bij betrokken: als militair, willig of onwillig, als verzetsstrijder, als meeloper, overloper, verrader of septemberklant, als zwarthandelaar of koperinleveraar, als geloofs- en overtuigingsmartelaar, als onderduiker, dwangarbeider en gevangene, als revolverjongen en kraakjeszetter, ja, zelfs de man, die er niets mee te maken wilde hebben, merkte

op 5 mei, dat hij er toch bij betrokken was geweest, juist omdat hij zich overal zo zorgvuldig buiten had gehouden om zijn bedrijf, zijn organisatie, zijn instituut, of wat dan ook behalve zijn eigen huid te redden. En nu, 15 jaar later, wordt het duidelijk, dat de jongeren, die met „hun" oorlog niet te maken hebben, er niet minder bij betrokken zijn. Omdat zoals Nico Wijnen terecht zegt, de oorlog niet geëindigd is in 1945? Of omdat zij . . . er niet bij geweest zijn?

„Aus meinen groszen Schmerzen
mach' ich die kleinen Lieder . . ."

schreef Heine. Dat **mache** is een magisch en gevaarlijk woord. Er is een onnaspeurbare wisselwerking tussen de menselijke – persoonlijke en onpersoonsoonlijke – emotionele ervaring en de literatuur, de kunst in het algemeen. Onze bewogenheid zoekt een uitlaat in het scheppend vermogen van de kunst en dat scheppend vermogen ontvlamt aan de menselijke bewogenheid. Maar het is een zaak van een uiterst subtiel evenwicht en waar dat even verstoord raakt, wordt het een . . . mache. Heine's woordje mache staat op de wip tussen scheppingsdrift en uitingsdrang, tussen vormgeving en wat men, zakelijk geformuleerd, emotioneel en episch materiaal zou kunnen noemen. Voor de Grieken was de Trojaanse oorlog en zijn nasleep eeuwen lang een mijn van dergelijk materiaal. Zal de tweede Wereldoorlog dat voor ons kunnen zijn en hoe lang?

Het „materiaal" van de totale oorlog is er niet een van die machtige, directe en gave impulsen, waaruit de Ilias geboren werd. Dat leek wel even zo, toen we in die „heroïsche" tijd leefden maar dat werd anders toen de jaren verstreken, die altijd maar „na-oorlogs" bleven heten en we „het spoor terug" gingen volgen. Ik zet niet zonder aarzelen die aanhalingstekens om het woord heroïsch, want het was in vele opzichten een heroïsche tijd en ik heb er geen behoefte aan mijn doorgewinterde wereldwijsheid te tonen door daar aan te twijfelen. Ik wil er slechts mee aanduiden hoe dubbelzinnig en afgeknaagd zo'n woord in de na-oorlogse periode geworden is. Ons gerucht-en-geweld is geen bron van poëtische impulsen, maar van benarde en benauwde problematiek geworden en soms denk ik dat alleen de doden, in hun bronzen verstarde naaktheid op de fusilladeplaatsen daar vrij van blijven. Want wanneer we een aantal oorlogsboeken achter elkaar doorlezen – en ik denk nu niet alleen aan de hier boven genoemde, maar b.v. ook aan het onlangs in dit tijdschrift omstreden **De donkere Kamer van Damocles** van Hermans – dan wordt het voor alles duidelijk, dat-zij-die-het-beleefd-hebben en zij die het achteraf met een schijn van distantie aanzien, evenzeer in een zuivere verbeelding belemmerd worden, omdat ze erbij betrokken zijn, maar op een duidelijk verschillende wijze.

Van de vijf hierboven genoemde auteurs behoren er drie tot de eerste groep: zij-die-het-beleefd-hebben en voor alle drie heeft het beleefde pas in de na-oorlogse periode zijn wrange zin gekregen. Het boek van Ceulers, hoewel niet in de ik-toon geschreven, is door en door autobiografisch, ook in de zin van te dicht erop. Hij lijkt mij een van die trouwhartige illegalen, die zijn jongelingsjaren in een zo gespannen en heroïsche tijd doorleefd heeft, dat hij niet anders dan ontgoocheld en rancuneus en zonder uitzicht verder kan leven in een wereld, die weer tot zijn normale niveau van middelmatigheid en compromissen is afgezakt. Hij is een van de velen, die de oorlog het afschuwelijk onrecht heeft aangedaan, dat zij na een paar jaar van hoogspanning verder een leven door moeten, waarbij de toekomst achter hun ligt. En die terecht van die toekomst geen afscheid kunnen nemen. Hij is de schrijver, wiens tragiek het is, dat hij gelijk heeft. Tragiek omdat het zich uitschrijven, waar hij in dit boek naar streeft, niet de ware katharsis oplevert, die hem en zijn lezer zou kunnen bevrijden van de obsessie van zijn al te machtig onderwerp. Enerzijds omdat zijn onmiskenbaar, maar bescheiden talent niet opgewassen is tegen de vormgeving, die hier vereist wordt, anderzijds omdat hij niet uit zijn problematiek komt, omdat hij blijft denken en wil blijven denken in de heroieke en harde normen van het verzet. Het is wreed, maar waar, dat een boek als dit koren op de molen is van die sereen levende literaten, die in 1945 al wisten, dat de verzetspoëzie waardeloos was. Dat betekent allerminst dat we, zoals deze serene lieden dat wensen, maar verder over de oorlog zouden moeten zwijgen, maar wel, dat het evenwichtspunt moeilijk te vinden is, waar uit zo grote smarten zuivere liederen ontstaan.

Ook het boek van Nico Wijnen is het werk van een schrijver, die nog altijd „in de schaduw van de galg" leeft en wat nauwelijks een roman genoemd kan worden is eerder een reeks obsederende herinneringen aan de Spaanse burgeroorlog, de Duitse concentratiekampen en een bevrijding, die „in feestneus gekleed gaat". Maar meer dan Ceulers is hij zich bewust van de problematiek van de mens, die zo een zwaar wegend stuk toekomst achter zich heeft, al kan hij daarbij moeilijk verder komen dan tot een „getuigen van de noodzaak, dat na de nacht een dag moet aanbreken".

Ik kan niet zeggen, dat dat getuigenis de sterkste trek van het boek is. Het klinkt meer als een bezwering tegen beter weten in van wie als vijftien jaar het aanbreken van die dag wacht. Maar dat getuigen brengt ons wel op het spoor van wat het kernprobleem dat deze oorlog ons heeft nagelaten: een verwikkelde en drukkende schuldvraag, waar de Trojaanse helden niet van droomden, het probleem van de persoonlijke verantwoordelijkheid, dat uit supermassaliteit van deze wereldomvattende strijd weer naar voren komt.

Een boek als **The Naked and the Dead** met de tot ding vernederde mens in het middelpunt is eigenlijk een ouderwetse oorlogsroman. Nu ging het weer om de persoonlijke verantwoordelijkheid: van de overal opererende en niet meer centraal in de hand te houden militaire onderbevelhebbers – vandaar hun stichtelijke onderlinge afbraak in naoorlogse memoires. Om de persoonlijke verantwoordelijkheid en „schuld" van de in kleine groepen werkende luchtmacht met zijn onmiddellijk en gruwelijk effect op weerlozen. Om de persoonlijke verantwoordelijkheid van de illegale strijder, die voor zover hij geen bronzen held werd, moeizaam terug moest schakelen op de verantwoordelijkheid voor een P.T.T.-postzegelkas of een melkventwijk. Ondanks het officiële streven om het verzet te herleiden tot een kleine schakel, van Londen uit geleid, in de centrale oorlogvoering, heeft juist om die harde èn romantische persoonlijke verantwoordelijkheid de verzetsstrijder als oorlogsheld de soldaat verdrongen. Niet minder geladen is de problematiek van de befehl-ist-befehl-moorden en kwellerijen en tenslotte kan ieder die de zegeningen van een straf-, concentratie- of interneringskamp doormaakte getuigen van die paradoxale vrijheid-in-ketenen, de aan de kostschool en de kazerne herinnerende sfeer van onaansprakelijkheid achter het prikkeldraad.

Het probleem van de verantwoordelijkheid bepaalt m.i. ook in belangrijke mate het verschil in houding van zij-die-er-bij-waren en de schrijvers van de na-oorlogse generatie. Voor de jongeren, die nu tegen de dertig zijn gaan de persoonlijke herinneringen van de oorlog veelal niet verder dan suikerbieten, noodkacheltjes en verduistering. Ik denk nog eens aan Heine en het Buch Legrand. Men had kunnen verwachten, dat de verbijsterende dynamiek van '40-'45, het gerucht-en-geweld van de Grote Oorlog voor deze generatie opgevoed met de verhalen, desnoods met de mythen van die „heroïsche" tijd tot waarachtig episch materiaal zou zijn geworden, waar zij zonder de rancune en zonder de al te krampachtige drift tot getuigen van de oudstrijders tegenover zouden staan. Zo bijv. als Faulkner het drama van de Burgeroorlog in een aantal van zijn romans verwerkt heeft, episch-gedistantieerd, maar tegelijk toch zeer betrokken als een die leeft in de wereld, waarin dit gerucht-en-geweld nog naklinkt. Maar onze jongere generatie is niet opgevoed met de verhalen, laat staan met de mythen over de Grote Oorlog. Eerder met die over Witte van Haemstede, Piet Hein en Reinier Claeszen. Er zijn boeken geschreven over wat Albert Helman „gewone helden" uit het verzet noemde: zijn eigen biografie van Gerrit van der Veen, die van Hannie Schaft door Theun de Vries. Het zijn geen boeken van ons volk geworden. Ze worden niet gelezen, zoals men nu nog in Frankrijk Napoleonbiografieën leest. Men kan zeggen, dat het aan de literaire kwaliteiten van die boeken

ligt, dat ze niet onbevangen geschreven zijn. Maar dat is het niet. Men krijgt veeleer de indruk, dat de na-oorlogse generatie even vervreemd en denigrerend tegenover de oorlogsperiode en met name tegenover het verzet staat als de verzetsmensen tegenover de wereld van nu, waarin ze verzeild zijn geraakt.

Juist dezer dagen las ik een literaire kroniek in de Nieuwe Rotterdamse Courant[1], die me bijzonder typerend leek voor deze houding. Ik citeer daaruit het volgende: (cursivering van mij A.R.-V.)

„Na enig wennen verzoende een groeiende groep van lezers zich met „De tranen der acacia's", de roman van W. F. Hermans, en de eerste geslaagde poging de gebeurtenissen in ons land na de capitulatie **op een afstand,** gekleurd door een persoonlijke visie te zien. De nuchtere toon, vrij van de verplichte eerbied voor de verzetsheld, met daarbij nog heel wat over erotische zaken, wekte zoveel verzet, dat het literaire maandblad Criterium, dat Hermans' roman in afleveringen publiceerde, honderden abonnees verloor. Nu zou men zich zo iets bijvoorbeeld bij de publikatie in een tijdschrift van het soortgelijke „De donkere kamer van Damocles", niet meer kunnen voorstellen. Laten we dus maar aannemen, **dat we er intussen op vooruit zijn gegaan.**

Een **afrekening met de mythen** over de bezettingstijd was natuurlijk onvermijdelijk. De waarheid nu over een stuk geschiedenis impliceert op menig punt ontluistering. Dat heeft men zelfs kunnen zien in het schokkende „De nacht der Girondijnen", waarin Dr. J. Presser aantoont, dat Joodse Nederlanders in hun doodsangst hun eigen lotgenoten het verderf konden instoten. Alleen lezers die liever ten koste van alles in de mooie leugen willen leven, zullen dergelijke „ontluisterende" boeken afwijzen. Velen zien gelukkig dat de soms vernederende waarheid de mensen nader brengt, menselijke proporties teruggeeft. Wie is er alleen maar uit het hout gesneden waarvan men helden maakt? Als men hem nader bekijkt geen enkel mens."

Dit citaat is te treffender, omdat daarin geen sprake is van het goed recht van de schrijver om met historisch materiaal naar de willekeur der fantasie te spelen. Het benaderen van de waarheid over een stuk geschiedenis wordt uitdrukkelijk als doel ook van de roman gezien en de jonge generatie wordt als aangewezen beschouwd om tot een zuiverder beeld te komen, omdat ze meer afstand zou kunnen nemen, daardoor afrekenen met de mythen van de bezettingstijd en de ontluistering verrichten, „die de waarheid impliceert."

Dit lijkt op het eerste gezicht het bezonken en afgewogen oordeel, dat pas kon worden uitgesproken, nadat de kruitdamp was opgetrokken. In werkelijkheid (want de atoomdamp is nog lang niet opgetrokken) is het een staal van nieuwe mythevorming, en wel

1e omdat ontluistering ter benadering van de historische waarheid alleen waarde heeft, wanneer inderdaad een heersende mythe onbevangen wordt belicht. Maar ik schreef hier boven al, dat de mythe van het verzet alles behalve heerst. Wiens waarheidszin hem werkelijk in de huidige wereld naar het ontluisteren drijft, kan dankbaarder onderwerpen vinden. Een schoolvoorbeeld van de wezenlijk het historische beeld dienende ontluistering is nog altijd Lytton Strachey's biografie van Florence Nightingale, die de ware grootheid van haar verschijning aan de dag bracht door er de roze suiker der heiligverklaring af te smelten. De kroniekschrijver verwijst naar de „ontluisterende" novelle van Presser: **De Nacht der Girodijnen.** Is dat een ontluistering? Dat zou alleen zo zijn als er een mythe bestond over de bijzondere edelaardigheid van de Jood (of van de mens). Het is eerder een protest van de Jood tegen leeg en sentimenteel medelijden. Het is onthullend niet door dikop te laten zien, hoe kwaadaardig de arme Joden toch wel konden zijn, maar door de mens in doodsnood wreder èn uiteindelijk nog juist iets menselijker dan de wolf te tonen.

2e omdat hier gesuggereerd wordt, dat er door deze ontluistering een gezuiverd historisch beeld ontstaat. Maar geven „ontluisterende" boeken als die van Hermans of het hier boven genoemde van Mulisch inderdaad een zuiverder beeld van de problematiek, die gedurende en na de oorlog de mens kwelde, die al of niet gedwongen een zwaarder verantwoordelijkheid op zich nam dan een mens dragen kan? Wat bijv. **De donkere Kamer van Damocles** betreft, ieder die uit eigen ervaring iets van het verzet weet, niet van een – positief of negatief – gemythologiseerd verzet, maar zoals het in al zijn verschijningsvormen van spontaan en nobel tot kwaadaardig en belachelijk was, kan alleen maar zijn schouders ophalen over deze verzetsheld tegen wil en dank, die aan de lopende band zinneloze moorden pleegt en met een revolver omgaat zoals Jan Klaassen in de poppenkast met de galg.

Ik ben even op deze na-oorlogse mythevorming ingegaan, omdat ook **Het Stenen Bruidsbed** van uit diezelfde geest geschreven is. Ook hier overheerst die rancuneuze romantiek, die blijkbaar juist de begaafde mensen van een kleine conformistische tijd aantast tegenover een verleden van groter (positieve en negatieve) mogelijkheden, waarvan de ontgoochelde vertegenwoordigers hier en daar nog onder hen rondlopen. **Het Stenen Bruidsbed** had een indrukwekkend boek kunnen zijn, als de schrijver zich in dienst gesteld had van zijn materiaal, van de taak de psyche te doorgronden van een man, die gedreven wordt terug te keren naar de stad, die hij in puin hielp gooien. Maar ook hier ontbreekt het evenwicht tussen het episch materiaal en het scheppend vermogen. Mulisch gebruikt en misbruikt zijn materiaal om er literaire hoogstandjes aan

te verrichten. En zijn rancuneuze ontluisteringszucht weet aan zijn weinig boeiende held niet anders te onthullen dan de relatie tussen geweld en naakte brute sexualiteit.

Het belang van het boek van Leffelaar in deze reeks wordt bepaald door de situatie tussen tijdgenoot en nabetrachter van het gerucht-en-geweld, dat hij beleefde als 13- à 14-jarige jongen in een Japans kamp op Sumatra. Zijn dagboek uit die jaren heeft hij opgenomen in een reeks herinneringen en nabeschouwingen. Het is een ongelijkwaardig mengsel geworden, waarvan de recht-en-slechte jongenstaal van het dagboek de gaafste brokken vormen. Het boeiendst zijn zijn pogingen de eigen na-oorlogse rancunes te doorgronden en baas te worden, wat hem begrijpelijk niet altijd lukt en dan lopen de herinneringen hier en daar over in regelrechte roddel. Het verraderlijkst zijn misschien die passages, waar een soort geest van aanpassing of valse schaamte hem de gangbare ontluisteringstoon doet aanslaan.

Ten slotte de kleine bundel van Beb Vuyk. Moeten we eenvoudig zeggen: zij is anders geaard dan de voorafgaande schrijvers of ligt er toch een nauw verband tussen de andere, ruimer en menselijker, minder verkrampt en bezeten toon van haar oorlogsverhalen en de andere na-oorlogstijd, die zij meemaakte? Een moeilijke en schokkende tijd, maar niet een stagnerende met de dood in de pot. Als ik „in het kader van", zoals dat heet, de huidige vertaal-activiteit een paar korte verhalen mocht aanwijzen om de Nederlandse literatuur in het buitenland te vertegenwoordigen, dan zou er zeker een van deze boeiende en in het genre kort-verhaal ook zo bijzonder gaaf gevormde prozastukken bij zijn. Maar ik bedenk met spijt dat het voortreffelijk Nederlands van Beb Vuyk de Nederlandse literatuur niet vertegenwoordigt.

A.R.-V.

1 Zaterdag 19 december

N. A. Donkersloot

DE NIEUWE STEM IN HET NEDERLAND VAN VIJFTIEN JAAR GELEDEN

Niet om een stuk tijdschriftgeschiedenis is het ons hier te doen maar meer om een stuk Nederlandse geschiedenis en wat daarvan uit de Nieuwe Stem valt op te maken. De eerste jaargang draagt in vele opzichten het karakter van de Nederlandse Geest zoals deze uit de bezettingsjaren herrees: het meest kenmerkende daarvan was dat zich een korte tijd een geest hier manifesteerde die men als een soort eenheid beschouwen kan, een in de geschiedenis van dit op zijn minst evenzeer als andere meestal verdeelde volk uitzonderlijk verschijnsel. Het was de geest van herstel en vernieuwing; van materiële en culturele wederopbouw en van een vernieuwde democratie.

Uit deze gedachte die in de verwachting der aanstaande bevrijding zovelen bezielde had de oprichter zich tijdens de bezetting ook de vernieuwing van het tijdschrift De Stem gedacht dat voor de oorlog het verzamelpunt was geweest van de humanistische gedachtenwereld. Hierbij wilde het nieuwe tijdschrift aansluiten, eveneens het humanisme daarbij als levenshouding verstaand zonder dat het tijdschrift het wereldbeschouwelijk humanisme zou vertegenwoordigen en daarmee een bepaalde geestesrichting zou aanhangen. De organisatie van deze laatste werd terzelfdertijd voorbereid ook met medewerking van enkele der medeoprichters van de Nieuwe Stem, maar deze diende een geheel onafhankelijk orgaan te worden en te blijven. De redactie richtte zich tot de lezers met een verklaring, waarvan de eensgezindheid der oprichters kan blijken uit de omstandigheid dat thans met moeite valt uit te maken wat het aandeel van elk van hen aan deze tekst is geweest; Pos, Romein, Noordenbos en schrijver dezer droegen er gezamenlijk het hunne toe

bij. De tekst kan heden nog als beginselverklaring van het tijdschrift dienen.

Ook nu is de grondslag de overtuiging dat „het geloof in positieve waarden en tendenties der beschaving aan het wezen van de mens inhaerent is en hem tot een blijvend streven naar de verwezenlijking daarvan verplicht". Ook nu put het uit deze positieve geestesgesteldheid de moed om „de vraagstukken van wetenschap en kunst, samenleving en wereldbeschouwing in al hun verscheidenheid aan de orde te stellen, en gaat het ervan uit dat de onderwerpen waaraan het een plaats wil geven „steeds een bijdrage tot herstel en vernieuwing van onze beschaving (dienen) te zijn". Dit zag de redactie als de taak „die wij als overlevenden van een niets ontziende vernieling dankbaar en geestdriftig aanvaarden en die wij tevens voelen als een ereschuld tegenover allen, die met ons de strijd voor hogere waarden wilden voelen, maar voor de bevrijding ten offer zijn gevallen aan waanzin en geweld".

De naam De Nieuwe Stem wilde de geest symboliseren waarin zij die er zich aaneensloten zich het herstel en de vernieuwing dachten, daaronder verstaande „de stem der menselijkheid, in de ruimste zin van begrip voor de rijkdom van het mensenleven, voor zijn mogelijkheden en belemmeringen, zijn moeiten en triomfen en in die van bereidheid tot het bevorderen van zijn volledige ontplooing". De nieuwe humanistische inspiratie werd daarbij vooral gezien in een sociaal gericht humanisme, dat stelling neemt in de vragen van de dag. „Zo zullen de groeiende sociale en economische orde in de wereld, de waarborgen tegen nieuwe evenwichtsverstoring en overweldiging, de vrije ontplooiing van enkeling en gemeenschap met dezelfde aandacht moeten worden gevolgd als waarmee de enkele wraakzucht, die zich in de plaats van recht en gerechtigheid zou willen stellen, en de reactie die zal trachten van de nalatenschap der onderdrukking te profiteren, dienen te worden bestreden".

Vooropgesteld bleef en blijft hierbij dat dit stelling nemen niet wil zeggen „dat wij ons aan enige bepaalde wereldbeschouwelijke groepering of politieke formatie

onderschikken". Daarbij sloot geheel aan de gedachte in het eerste nummer door de oprichter geformuleerd: „De crisis waarin wij verkeren hopen wij in haar vele aspecten, van ethische en religieuse, sociale en politieke kant te belichten, en daarbij zonder nadere politieke partijkeuze dan die door de eis der vrije ontplooing van de geest bepaald wordt, alle verschijnselen en problemen onzer samenleving telkens opnieuw te toetsen aan de grote algemene grondbeginselen die het mensdom in al zijn streven dienen te leiden en die uitgedrukt zijn in de humanistische direct of indirect uit het Christendom afgeleide gedachten: het Christendom de krachtigste ons bekende uitdrukking van hetgeen de mens waardig en van hetgeen hij waard is, zowel dus van zijn roeping als van zijn tekort, van de aan hem gestelde opperste eis als van zijn om erbarming vragend falen, van de ideale „dignité" als van de reële „condition humaine". „In die zin kan, „zo men al ervan doordrongen is, van de mens geen zeer hoge verwachtingen te kunnen hebben, dit ons nooit weerhouden aan hem de hoogste eisen te blijven stellen."

De ongewone eensgezindheid die nog korte tijd na de bevrijding de geest van gemeenschappelijk verzet of afkeer voortzette, kwam tot uitdrukking in de herdenkingen van een aantal slachtoffers van de bezetter die voor de Nederlandse cultuur van bijzonder belang zijn geweest. In de loop van de eerste jaargang herdacht De Nieuwe Stem Johan Brouwer, Menno ter Braak, W. A. Bonger, Leo Polak, Marsman, Emanuel Querido, Titus Brandsma, Emanuel Boekman, Wiardi Beckman, Victor Rutgers, Jan Mekel en Telders. Onder hen die een In Memoriam schreven komen zo uiteenlopende figuren voor als Sassen en Hellema, Tas en Rost. Er bestond toen nog een natuurlijke, onpolitieke „brede basis" die de mogelijkheid van samenwerking ook bij sterke en scherpe gescheidenheid van opvatting bood. Het verdwijnen daarvan was niet alleen een zaak van toenemende verdeeldheid maar ook van die toenemende reactie die in het geleidewoord van de jaargang al was voorspeld. Tijdschriften konden pas

maanden na de bevrijding bij een moeilijke papierdistributie verschijnen en intussen was er in geest en stemming in het land al het een en ander aan het veranderen geraakt. Het besef van gemeenschappelijk verlies zou met de jaren ontkracht raken tot de ontwaarding van de bevrijdingsdag, die met het lustrum in dit jaar een dieptepunt lijkt te bereiken waarbij de geest van een gedifferentieerde eenheid in vrijheids- en herdenkingswil volledig moest capituleren voor de belangen bij een gedifferentieerde loonvorming, en een schijnheilige verklaring der werknemers met ijzige zekerheid kwam constateren dat de bevrijdingsdag in ons volk te weinig heeft aangeslagen om een vrije dag te rechtvaardigen. Of het van belang kon zijn eens in het jaar een dag der vrijheid te besteden aan de onmisbare grondslagen van arbeid en samenleving werd bij deze geestelijke bestedingsbeperking niet meer in overweging genomen.

Het geleidewoord vond al aanleiding te spreken van „de talrijke ontmoedigende verschijnselen", op dat ogenblik was men sinds de bevrijding al menige ervaring rijker maar ook menige illusie armer."

Van het socialisme is wel gezegd dat het teert op het kapitaal van voor de oorlog. Niemand minder dan Banning heeft onlangs de radicaal Buskes bij zijn zestigste verjaardag de gemoedelijke vermaning toegediend, eens op te letten of er voor diens radicalisme, in een genoegzaam veranderde maatschappij, nog wel genoeg reden bestaat. Het socialisme ontgroeide zijn dogmatiek maar het verloor ook veel van zijn élan, en al is de afweging van nut en nadeel van de brede basis gedurende een ruim getal jaren niet zo eenvoudig, de uitslag, het politieke einde ervan wijst toch uit, dat de brede basis zelfs voor gematigde socialisten op de duur niet houdbaar was. Het socialisme heeft daarbij ook de greep op een brede laag proletariaat verloren die van geen brede basis verwachtingen kon hebben en zich afwendde naar het communisme. In een artikel Politiek perspectief nam Slotemaker de Bruine aldus enerzijds een radicalisering waar, in een „politiek-van-de-daad, waarbij bezinning bijna overbodig gaat lijken."

Anderzijds wordt de hervormende kracht van de rode gedachte met zoveel reserves omkleed, dat het tempo ontbreekt en dat — de kracht voor het doen of voor het stellen van de eis ontbreekt". Nog klemmender uitgedrukt: „De PvdA werd de partner van de KVP. En mèt deze is geen socialistische politiek te bedrijven."

Het geestelijk leven in ons land leek zich na de bevrijding een ogenblik te kenmerken door een verhoogde intensiteit welke tot uiting kwam in een ongewone rijkdom aan studies van een opvallende grondigheid en zakelijk verdiepte uitvoerigheid. Ook de Nieuwe Stem deelde in deze hausse die echter al spoedig een gevolg bleek van het studie-isolement waarin velen, maatschappelijk door de bezetter uitgeschakeld, zich vooral tegen het eind van de oorlog bevonden dat hen tot verdieping van kennis en inzicht bracht, welke voor de meesten maar al te spoedig weer plaats maakte voor de gejaagde occupatie waarmee de naoorlogstijd van wederopbouw en cumulatie van arbeidsverplichtingen op de organiserende en adviserende terreinen zich vaak van de beste krachten meester maakte en hun studie- en publicatie-activiteit frustreerde.

Belangrijke filosofische en historische studies brachten in de eerste jaargang bezinning voor de zo noodzakelijke hernieuwde plaatsbepaling van humanisme en democratie, en de wijze waarop de met name in Duitsland zo angstwekkend gefaalde filosofie zich zou kunnen herzien om voor te gaan in de onmisbare sublimering van werkelijkheid tot waarde. Studies van Pos, Romein, Hoetink en Suys droegen hiertoe in belangrijke mate bij; de laatste zou weldra moeten ondervinden hoezeer juist socialistische oppervlakkigheid de elke politieke discriminatie en disqualificatie souverein teboven gaande diepzinnigheid en zuiverheid van zijn denkbeelden misverstaan moest, en aan een van de beste zonen van ons volk de wegversperring zou oprichten, die met de vlotte hulp van een minister, gelijk het katholieke volksdeel er geen onnozeler en halsstarriger heeft opgeleverd, de studenten een scholing van socratische adel moest ont-

houden.

Duitsland was toen nog op geheel andere wijze als probleem aan de orde dan nu, niet voor alles als voorwerp van de politieke claim van Oost en West maar op zichzelf, met de vraag naar het wezen van de Duitse mens en wat daarin de staatsmisdadigheid heeft kunnen mogelijk maken, en hoe het tot nihilistische nazi-, roof- en beulstaat had kunnen verworden. Aangrenzende problemen kwamen aan de orde die met bevreemdende snelheid alle actualiteit en belangstelling hebben verloren, dat van de zuivering — in wezen geen vergelding maar een noodzakelijke en gerechtvaardigd hergroepering naar betrouwbaarheid tegenover natie en democratie —, van de berechting der politieke deliquenten en hun reclassering, behalve sociaal en juridisch ook psychologisch bezien, tot in een onderzoek naar de psyche van de kampbeul. Hoe ver ligt die problematiek achter ons, of beter hoe radicaal — dus toch één radicalisme! — heeft men deze naast zich neergelegd, waarna nu het (in beginsel uiteraard geheime) gratiebeleid zijn eindpunt nadert in de openlijke omkering ervan met de ophanden vrijlating van de ergste kampbeulen, een aanfluiting der nagedachtenis van hun talloze slachtoffers, en zelfs ook nog een onrecht tegenover de om weinig of geen erger beulswerk dan zij begingen wel terechtgestelden).

Midden in de toenmalige en nog heden voortdurende actualiteit begaf de Nieuwe Stem zich met de eerste studies van De Josselin de Jong en van Wertheim over de ontwikkeling der dekolonisatie van Indonesië en van de Aziatische volkeren in het algemeen. Tammes beschreef het verschijnsel dat in zijn toenmalige Indonesische problematiek door de Nederlandse regering en steeds met een defacto achterstand in begrip is getracteerd en daardoor zonder rampzalige gevolgen te hebben kunnen voorkomen, in deze algemene bewoordingen tot in het toekomstperspectief dat nog zijn vraag of uitdaging stelt: „Het ligt in de loop van de dingen dat steeds meer Oosterse volken hun lot in eigen hand nemen. Dikwijls wordt de Stille Oceaan met zijn nevenzeeën beschouwd als het toe-

komstig hoofdtoneel van de wereld, omdat daar om heen de grote en snelst groeiende bevolkingsmassa's en vele natuurlijke rijkdommen gegroepeerd liggen." Toen het tijdschrift begon verhief het zijn stem opdat die aandrong intijds de tekenen des tijds ten aanzien van Indonesië te verstaan, vijftien jaar later is de ene tragedie geëindigd in het bloed der politionele acties en wenst men nogmaals de tekenen des tijds te „verstaan" met de voorbereiding van troepenzendingen naar Nieuw-Guinea. Onze hoop blijft dat er niet zo weinig verandert, dat het geen verschil maakt of men de jaargang 1960 straks in een overgeschoten band van voor vijftien jaren zou binden.

Het „portret" van de maand

DE GEDUCHTE OORDEELSKRACHT VAN J. DE KADT

Men moet de onwankelbaarheid bewonderen waarmede tal van mensen oordelen. Vaak kan men het weliswaar niet zozeer oordelen noemen als wel het doen van onwankelbare uitspraken. Een ieder heeft wel een familielid dat deze gave bezit, een van dezulken voor wie de vraag: was dat verleden week maandag of dinsdag, en: is het tweede of derde straat rechts, nooit een moeilijkheid is maar wel altijd een kwestie. Zij willen er nooit af zijn, integendeel, zij willen er wel aan. Zij staan steeds gereed om erover en zelfs om ervoor te strijden.

De heer J. de Kadt is geen familie van ons, hij is zelfs in geen enkel opzicht met ons verwant. Maar hij vertoont wel sterke verwantschap met het hierboven beschreven type familieleden. Zijn oordeel tot over de grootste zaken ter wereld is even onwankelbaar. Hij heeft geen last van de gedachte dat oordelen de misschien wel moeilijkste zaak ter wereld is en het lijkt hem niet op te vallen dat haast elk oordeel er de sporen van draagt, met slechts een klein deel van de benodigde gegevens te zijn ontstaan en dat dit vaak beneden de vijftig procent lijkt te liggen. De oordeelskracht van de heer De Kadt evenwel heeft een kracht als een oordeel. De kracht ervan is zo groot dat hij dikwijls daarmee kan volstaan en zich om het oordeel niet eens hoeft te bekommeren. Men denke zich in, welk een krachtbesparing dit betekent. Het oordeel is dan reeds in volle kracht en pracht aanwezig zonder dat van de oordeelsvorming iets blijkt. Hij behoeft dan zijn oordeel niet meer zoals anderen te motiveren maar kan ermee volstaan het uit te spreken. Vraagt vervolgens een naïeveling waarop het oordeel eigenlijk gebaseerd is, dan kan het antwoord eenvoudig luiden: op de Kadt zelf. Hij zegt het immers zelf. Wie vraagt er dan nog om motivering? Het gaat om wie

het zegt, en dat zegt genoeg. Alleen zij die bij zichzelf op een onbetwistbaar gezag kunnen bogen en zich ervan verzekerd houden dat dat gezag bij anderen niet kleiner mag zijn, kunnen zich dit veroorloven. Zij zijn in dat opzicht onnavolgbaar.

De heer De Kadt schrijft in het novembernummer van Socialisme en Democratie een aanbeveling van Wittfogels Oriental despotism, dat door Wertheim in een redelijk gemotiveerde boekbespreking in de Nwe. Stem van mei 1959 werd bestreden. Hiervan maakt de heer De Kadt zich in een noot af, en niet alleen hiervan, ook van Wertheim als zodanig. Op deze wijze: W. is „de socioloog bij de gratie Romeins". Wittfogel blijkt wel in „de communistische en meelopersroos" te hebben geschoten. Bij W. „in het rijk der warhoofderij is alles mogelijk". Voor warhoofden echter is het boek van Wittfogel niet geschreven. „Die moeten echt genoegen nemen met hun rijk aan de Amsterdamse Universiteit en in de kring der Romeinen." Het staat er alles bij de gratie van De Kadt, gracieus en gratuit. De waarde van deze uitspraken berust uitsluitend op het onwankelbare geloof dat ze door De Kadt zelf worden gedaan. Hij acht zich van alle motivering vrijgesteld door zijn persoonlijk gezag. Een respectabel tijdschrift als Socialisme en Democratie onderschrijft dit gezag door hem deze slagen in de lucht toe te staan. Zelf stelt hij zich aldus op één lijn met de reclameschrijver in de lucht, met dit verschil dat hij de lucht volschrijft met anti-reclame tegen een merk dat hem niet aanstaat. Hij schrijft: Romein is een warhoofd, Wertheim is gek. Zulke kritieken schreven wij in vroeger jaren, op de schutting naast de lagere school: Jan gaat met Dien. De Kadt schrijft: Jan gaat met Nikita, en: Wim is gek.

Met de heer De Kadt valt van mening te verschilllen als hij wakker is: Maar hij droomt vaak benauwd en dan snurkt hij. Snurken is een onberedeneerde uiting. Snurken is het hardop denken van de gedachteloze. Onder het schrijven van een artikel valt de heer De Kadt af en toe in slaap, hij heeft dan benauwde dagdromen van een spookachtig romeins rijk op het Rusland nabij

de Amsterdamse Universiteit. Zijn oordeelskracht zinkt dan tot een lelijk snurkend bijgeluid van zijn onhoorbare gedachtengang. Wij wensen hem in het nieuwe jaar een minder onrustige slaap en zullen graag het onze doen om hem wakker te houden.

A.D.

ONZE NIEUWJAARSWENSEN IN KORT BESTEK

Wij wensen de verenigbare confessionele partijen in ons land een gelukkige en harmonische totolitaire politiek rondom een voor het christelijk deel van ons volk in alle schakeringen aantrekkelijke nieuwe gokwet. Als men alles op alles zet moet daarvoor toch een opbouwende oplossing te vinden zijn.

✕

Wij wensen de voorzitter van de Tweede Kamer, Mr. Kortenhorst, dat er voor dit doel een efficiente commissie worde gevonden, waarvan de leden zich géén mening in deze kwestie hebben gevormd. Tot steun moge hem de gedachte zijn dat het in het algemeen minder moeilijk is mensen bijeen te brengen die over een zaak niet dan dan die er wel over kunnen oordelen, zodat ook in deze aangelegenheid de kansen nog niet de quayste zijn.

✕

Wij wensen president De Gaulle ook in 1960 een voorspoedige voortzetting van zijn reeds in vorige jaren aangekodigde snelle oplossing van de Algerijnse kwestie.

✕

Wij wensen de staat Mississippi een wettelijke vorm voor het buiten vervolging stellen van blanken die hebben deelgenomen aan het lynchen van negers.

✕

Wij wensen de kampbeulen Lages en Kotälla een behouden thuiskomst en waardige ontvangst in hun vaderland, en de minister van justitie een uitbreiding van het gratiebeleid over alle niet-politieke gevangenen, die slechts één of twee moorden op hun geweten hebben.

✕

Wij wensen de heer Simon Carmiggelt dat hem het beschermheerschap worde aangeboden van de vereni-

ging van fellow-travellers waarvan de oprichting eerstdaags door de sterke uitbreiding van het aantal aan zijn hoede toe te vertrouwen „louche professoren" verwacht kan worden, en waarvan als buitenlands opper-beschermheer president Eisenhower zal optreden, als Fellow-Traveller no. 1 in 1960.

⁂

Wij wensen de Amerikaanse justitie een gestadige voortzetting van de herzieningen van het proces-Chessmann gedurende 1960 en komende jaren. Het verdient aanbeveling dat diens werken voortaan telkens met een voorwoord van de procureur-generaal zullen verschijnen.

⁂

Wij wensen de lezeressen van Libelle dat de jeugdige aspirant-keizerin van Perzië zal voortgaan haar dagboek te publiceren, ook tijdens en na de wittebroodsweken. Wel valt te bedenken dat geen Bob en Daphne zonder stok achter de deur kan gedijen. Als weekblad-medewerkster menen wij behoeft dan echter de toekomstige keizerin in honorariumklasse voor geen ex-keizerin onder te doen.

⁂

Wij wensen Pasternak in 1960 een gunstige verdere ontwikkeling van de voorspoedig ingetreden persvergetelheid.

⁂

Wij wensen de heren Lunshoff en Gans in hun strijd om de aandacht te blijven trekken succes en hopen dat zij de vergetelheid niet zullen ingaan alvorens het met een autobiografisch zelf-schandaal te hebben geprobeerd in het zo nationale dagblad waaraan zij hun beste krachten wijden.

⁂

Wij wensen Franz von Papen een dieper geheim kamerheerschap dan het Vaticaan hem in het afgelopen jaar vermocht te bieden.

⁂

Wij wensen de mammouthwet een voorspoedig toenemend voorwereldlijk karakter.

⁎

Wij wensen de vijfde mei een eerlijke begrafenis in Nederland, op kosten van de H.H. Nederlandse werkgevers. Nu bevrijdingsdag hier te lande evenmin heeft aangeslagen als destijds de NSB, zou voortaan 1 april als nationale snipperdag kunnen worden aangewezen.

⁎

Wij wensen de twintigste eeuw een begin van herstel van de reputatie de eeuw te zijn van het grootste aantal oorlogsdoden uit de geschiedenis en zien met spanning tegemoet wat de Eisenhowers en Chrustjows en degenen die na hen komen, daar in de resterende veertig jaren aan zullen doen.

A.D.

KORT BESTEK

In de maand van vriendschapsbetoon, goede wil en vrede-op-aarde, las ik in de kranten een paar berichtjes die een mens zo aan het mijmeren brengen. Ik volg hier maar de berichtgeving van Het Vaderland (dinsdag 8 december) en De Telegraaf (donderdag 10 december). Het ene artikeltje, dat uit De Telegraaf, verhaalt van een ietwat gramstorige generaal die het hoognodig vindt dat de westelijke defensie-inspanning maar eens wat opgevoerd moet worden. Het andere berichtje (Het Vaderland) verleent ons een blik in de keuken van de moderne oorlogseconomie. „Vliegtuigindustrie voert strijd om Nederlandse millioenenorder", staat er boven. Onze verouderde straaljagers moeten namelijk vervangen worden en Daussault, Lockheed en Republic vleien ons land (en natuurlijk ook andere landen) met aantrekkelijke aanbiedingen.

Bestaat er tussen deze twee verhaaltjes een verband?

Stel je voor als onze verdedigingslasten eens werkelijk omlaag zouden gaan: dan zouden die fabrieken

met al hun straaljagertuig blijven zitten. Al die millioenenorders zouden, neen: niet naar de maan; (daar sturen de Russen hun tot raketten verknoeide productievermogen heen) doch naar iets anders toe zijn.

De nationale huishoudingen zouden uit de hand lopen — hoever uit de hand: daarvan hebben waarschijnlijk alleen de deskundigen een denkbeeld. Er zouden geen winsten meer worden gemaakt en al die honderdduizenden kleine (en grote) aandeelhoudertjes zouden geen uitkeringen meer ontvangen!

Honderdduizenden aandeelhoudertjes inderdaad! Immers, vroeger ging het slechts om een paar groot kapitalisten (zoiets als de heer Krupp). Maar het kapitalisme is socialer en democratischer geworden en een sociaal-democratisch kapitalisme moedigt de bezitsvorming aan. En wat is voordeliger en veiliger dan enkele aandeeltjes in een straaljagerfabriek? Die Russen en daarachter de Chinezen blijven ons toch almaar bedreigen (althans volgens de generaals die zo gauw ze b.d. zijn, handelsreiziger in straaljagers worden). P.V.

De ongemakkelijke schopstoel

Is het wel zo „verbijsterend" — zoals Het Parool schreef — wat het rapport Witsen Elias vertelt over de schending van het briefgeheim op Nieuw-Guinea? Is de mentaliteit die eruit spreekt zo onbegrijpelijk?

De gezagsdragers op dit stuk achtergehouden koloniaal bezit moeten ergens achter hun officiële overtuiging van het gelijk van de Nederlandse regering door een hinderlijk, wellicht in onderbewuste regionen zwevende sentiment worden geplaagd, dat ze eigenlijk op een schopstoel zitten. Een hooggeplaatst justitioneel ambtenaar kan er zijn wetenschap door verliezen, dat het briefgeheim een der oudste en belangrijkste democratische rechten is. Vermoedelijk omdat dit weten, zoals dit vaker voorkomt, nog niet tot instinct is verdiept, begon bij hem en zijn medeplichtigen in de koloniale verhoudingen op een verafgelegen post het on-

vermijdelijk spioneren al spoedig te ontaarden in een stiekem gluren (de benaming is van de statige NRC) in andermans brieven. Misschien dacht hij wel zijn promotiekansen ermee te bevorderen.

Nee, zo verbijsterend is het niet, wel erg en ergerlijk. Maar het is in de grond niet erger, ergerlijker en dommer dan zich wijs te maken dat men er moet blijven terwille van de opvoeding en het welzijn van de Papoea's.

O.N.

Het nieuwe NAVO-hoofdkwartier

Het vredespaleis in Den Haag is gebouwd even voordat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Het is maar een paleisje vergeleken met het zesverdieping hoge tweevleugelige enorme gebouw van de NAVO aan de rand van het Bois de Bologne in Parijs.

Het eerstgenoemde paleis zou de vrede dienen en bevorderen, maar er kwam een wereldoorlog, gevolgd door een die nog veel erger was. Het tweede gebouw is dat van een in feite nog steeds militair verbond waarin Spaak praat en Norstadt handelt.

Men mag slechts hopen dat zoals het vredespaleis een oorlog zag komen het NATO-gebouw een vrede zal voorspellen. Het lijkt ruim genoeg er een oorlogsmuseum van te maken.

O.N.

DE NIEUWE STEM VIJTIEN JAAR

De Nieuwe Stem gaat de vijftiende jaargang in! Hij heeft niet zichzelf maar wel de ieder jaar terugkerende voorspellingen overleefd dat hij het niet lang meer maken zou. Dikwijls was daarbij de wens de vader van de gedachte. De meerderheid van het denkend deel van ons volk had de Nieuwe Stem graag zien verdwijnen, voorzover een minderheid van die meerderheid weleens over de Nieuwe Stem nadacht. Bestrijding is de Nieuwe Stem soms, verdachtmaking vaak, verzwegenheid die een vorm van verlegenheid kan zijn, het meest te beurt gevallen. Vaak stonden in de Nieuwe Stem meningen die slecht pasten in het platte vlak van zich op ruime schaal vrijwillig gelijkschakelende opinies waardoor de kranten soms het beeld vertonen van een politiek blokschrift, en waarmee men zo weinig weg wist dat men ze beter kon doodzwijgen dan bestrijden, of op zijn tijd beter weghonen (zie blz. 56 van dit nummer) dan weerleggen. De Nieuwe Stem heeft geen andere bedoeling dan voort te gaan met het publiceren van onafhankelijke democratisch-progressieve opinies en van een vrijmoedige discussie daarover.

Het zal geen lezer verwonderen dat de Nieuwe Stem deelt in de behoefte om de verschijning van de Max Havelaar te herdenken, waarbij zich het gedenkwaardig feit voordoet dat na honderd jaar daaraan zelfs een regeringsbehoefte bestaat. De tijd verandert toch wel iets. Gods molens malen langzaam en geweldig en de molens van de god van Nederland malen zelfs geweldig langzaam, maar ook zij malen. De Nieuwe Stem meent het best naar eigen aard tot de Havelaar-herdenking te kunnen bijdragen door in het bijzonder Droogstoppel te herdenken die hier te lande ongetwijfeld niet minder dan de Max Havelaar na honderd jaar ook nog altijd leeft.

De Nieuwe Stem zal ook in deze vijftiende jaargang op zijn minst twee nummers aan een speciaal onderwerp besteden, naast het Droogstoppelnummer zal dat

een Spanje-nummer worden. Dit laatste zal reeds in februari verschijnen. De jaargang zal voorts ook het stempel dragen van dit derde lustrum van zijn bestaan, door een blik terug te werpen op de gebeurtenissen van deze vijftien jaren zoals het tijdschrift die weerspiegeld heeft en op de komende jaren en de hierop gegronde verwachtingen van de komende ontwikkelingen zoals deze zich van het huidige tijdstip laten aanzien.

DE FEBRUARI-AFLEVERING ZAL ZIJN HET SPECIALE

Spanje-nummer

in overleg met de redactie samengesteld door Dr. G. J. Geers, lector in de Spaanse taal en letterkunde aan de Rijksuniversiteit van Groningen.

Korte aanduiding van de inhoud:

G. J. Geers:
KAREL V EN ZIJN BETEKENIS VOOR SPANJE

Dr. Geers, beschrijft, hoe Karel V als Keizer van Duitsland, Koning van Napels, etc. door zijn financiële en zijn kerkelijke politiek de jonge, opkomende burgerij van Castilië de ruggegraat heeft gebroken en steeds meer afgleed naar de oude, anti-burgerlijke ideologie van het Spaanse kruistocht-fanatisme. Met eeuwenlange funeste gevolgen voor Spanje.

Ramón Lugris:
OVER DE STAATKUNDIGE STRUCTUUR VAN SPANJE

Deze schrijver zet uiteen hoe het regionalisme (nationalisme) binnen de Spaanse staat heeft geworsteld en voorlopig is ondergegaan, waardoor Spanje ook voor Europa's eenheid onbetrouwbaar wordt.

Luis Araquistain:
DE OPVOLGING VAN GENERAAL FRANCO EN HET COMMUNISME IN SPANJE

De auteur van dit artikel, die onlangs is gestorven, betoogt hoe onzeker de toekomst van Spanje is voor het geval Franco ten val gebracht wordt of mocht sterven. Ook diens eigen aanhangers maken zich zeer ongerust dat het vacuum dan door de communisten zal worden gevuld.

Jan Gilmour:
THE CHURCH IN FRANCO'S SPAIN

Gilmour behandelt eveneens het hierboven genoemde probleem uitvoerig en zeer gedocumenteerd. Hierin wordt speciaal aandacht gewijd aan de Kerk.

F. M. Lorda Alaiz:
SPAANS TONEEL IN DE LAATSTE TWINTIG JAREN

F. Carrasquer:
SPAANSE LETTEREN EN KUNST VAN DEZE JAREN

In deze twee artikelen wordt een duidelijk beeld gegeven van de toestand waarin zich de literatuur, het toneel en de andere kunsten onder de dictatuur bevinden.

Facsimiles, portretten, korte notities, adhaesie-betuigingen van personen die zowel Spanje als Nederland nastaan, zullen dit nummer verlevendigen.

Aangezien in dit nummer een aantal bij uitstek deskundigen, deels ballingen, het woord voert zijn wij er van overtuigd U hiermede een bijzonder interessante aflevering te kunnen voorleggen.

Binnenkort verschijnt de brochure:

VREDE EN ONVREDE

waarin is opgenomen de discussie over dit onderwerp uit de verschillende afleveringen van jaargang 1959 van

DE NIEUWE STEM

maandblad voor Cultuur en Politiek

Prijs: f 1.50, inclusief porto

Uitgave: DRUKKERIJ „NIMO"
Kerkstraat 48 - 50 – Monnickendam
Telefoon 0 2995-336 – Giro 256907